

ADALÉKOK AZ ÓOROSZ DEKLINÁCIÓS
RENDSZER TÖRTÉNETÉHEZ

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

1432 D

F.SZARVAS MÁRIA
SZEGED, 1980

D 1795

Adalékok az óorosz deklinációs
rendszer történetéhez

I. fejezet

A nyelvemlék bemutatása

A vizsgálódásaink alapjául szolgáló nyelvemlék / Выголексинский сборник , a továbbiakban VSb/ két szent görögből fordított életrajzának legrégebb fennmaradt orosz másolatát tartalmazza: Житие Нифонта еп. г. Констанции на Кипре /1У.в./ ZsN/ Житие Феодора Студита /759-826 гг./ ZsFSzt/

A kéziratot az Állami Lenin Könyvtárban őrzik / ГБЛ, ф.178, №1832/. Leírását a Музейное собрание рукописей / т.1, Москва, 1961 стр. 298-302/ adja meg.

A nyelvemléket először A.I.Szobolevszkij nevezte VSb-nek a Два древних памятника галицко-волинского наречия /РФВ, 1884, т. XI, № 3, стр.94/ c.művében, mint a modern kisorosz dialektus alapjául szolgáló dialektus nem különösebb jelentőségű, de említésre méltó emlékét.

Amikor A.I.Szobolevszkij foglalkozott vele, a kézirat egy múzeum tulajdona volt /Московский публичный музей, № 1882 /; ide D.V.Polenovtól került, aki a Vyg folyó mentén alapított óhitű közösség könyvtárának hagyatékából kapta a kéziratot.

Ez a közösség az óhitűek világának egyik érdekes jelensége volt. Laikus fráterekből és munkásokból állt. A nők csak 1706-ban építették külön kolostort maguknak a Lex folyó partján, de szervezeteileg ezután is az anyakolostorhoz tartoztak.

A Vyg menti közösség egyházi missziót akart betölteni, lakói tanulni, tanítani akartak - könyvekre volt szükségük. Elkezdték a könyvek gyűjtését és rövid idő alatt koruk leggazdagabb könyvtárát alakították ki. A könyveket vásárolták vagy másolták, esetleg illegális uton jutottak hozzájuk. A kolostornak önálló másoló-műhelye is volt.

Óhitűek lévén, állandó üldöztetésnek voltak kitéve, a kolostor és vele együtt a könyvtár léte is állandó veszélyben forgott. I. Péter uralkodása

idején találtak nyugalmat, aki, mint vasmunkásait, kiváltságokban is részesítette őket.

1758-ban azonban fel akarták számolni könyvtárukat. Ezt sikerült megakadályozni és majd csak száz év múlva került sor erre. 1856-ban határozat született, hogy a könyveket át kell adni a püspöki előljárásának. A könyvtárban ekkor már csak 268 könyv volt, mivel alapítója, Danyilov halála után a kolostor erkölcsi-anyagi támogatása lassan megszűnt és számos könyvet el is adtak.

1862-ben figyeltek fel a tudományos-történeti jelentőségű könyvekre és a kor tudósai hozzákezdtek feldolgozásukhoz.

A könyvtár felbomlásának végső stádiuma az volt, amikor 1863-ban egyházi és világi személyek között szétosztották maradék könyvállományát.

A könyvek további sorsáról csak hiányos ismereteink vannak.

A VSB D.A.Polenovhoz került, aki már korábban is foglalkozott a kézirattal. Ő hozta a nyelvemléket a "nyelvészeti forgalomba", az egyik életrajz kiadásával: "Жизне св.Нифонта Константиноградского по рукописи X11-X111.вв." Изд.ОРЯС, т.X, СПб., 1861-63/ D.A.Polenov 1878-ban a kéziratot a Rumjancev - múzeumnak ajándékozta, innen került később az Állami Lenin Könyvtárba.

A kézirat 171 4°-os méretű lapból áll. 22 füzet van benne, ebből kettő nem teljes: az I. füzet hét, a XXIII. 4 lapból áll. Az I. füzet első lapja azért vesztetett el, mivel szöveget nem tartalmazott és a kötéstáblához ragasztották, mint ahogy arról a ragasztómaradványok tanuskodnak. A kézirat oldalai számozottak. Az első számozás a kézirattal egyidős, $\overline{a}$ -tól $\overline{KB}$ -ig tart. A másik számozás arab számokkal történt a lapok jobb felső sarkában.

A kézirat szövege jó állapotban maradt fenn. Csak néhány lapon fordul elő, hogy egyes betűk rosszul olvashatók, a pergamen szakadása ill. a tinta el-mázolódása miatt. Maga a pergamen nem nagyon jó minőségű. A kézirat első és utolsó lapja egy kicsit szakadt, ami arról tanuskodik, hogy bekötésére csak később került sor.

A két életrajz kolumnadisszel, kiemelt címmel és 4-5 sor magas, 5-6 sor széles iniciáléval kezdődik. A diszités régi bizánci stilusú, a XI-XII. sz-i keleti szláv írásbeliségre jellemző. Mindkét életrajzban kis iniciálék is vannak; a ZSN-ben jóval több fordul elő.

Sokévszázados létezése során a VSb számos kutató, másoló és olvasó figyelmét vonta magára. Erről tanuskodnak a későbbi bejegyzések, jegyzetek, tollpróbák, könyv szélére írt megjegyzések, valamint a kézirat szövegében végrehajtott javítások és kiegészítések.

A 171. lapon a szöveg után található egyik ilyen bejegyzés alapján D.V.Polenov megállapította, hogy a kézirat eredetileg a novgorodi Sz.György kolostor tulajdona volt.¹ Tudjuk, hogy a Vyg mentén élő óhitűek könyvtárukat nem legális módon is gazdagították.

Magában a szövegben található javítások és kiegészítések különböző korokból és kezekről származnak; erről tanuskodik a különböző színű - vörös, világosbarna, fekete - tinta használata is.

A sorok között és a lapok szélén is találhatók későbbi korból származó írásjelek - pontok, vonalak és egyéb jelek. Az egyes szavak alatt ill. határán található pontok pl. egy későbbi tapasztalatlan olvasót segíthettek a szöveg szavakra bontásában.

A VSb egyedülálló összetételét illetően; olyan másik gyűjtemény, amely mindkét életrajzot tartalmazná - ismeretlen.

Külön-külön a kéziratban található két életrajz

1 Д.В.Поленов: Житие св.Нифонта Константиноградского по рукописи X11-X111.вв."Изд.ОРЯС, т.X, СПб., 1861-63 стлб.374-387

számos másolata maradt fenn, de csak a XVI.sz-tól kezdődően:

- ЖН 1. Сборник XV1.в. ЗГБЛ, ф.304, № 793/
2. Сборник слов и апокрифов XV1.в. ЗГБЛ, ф.113, №521/
3. Сборник четы-минейных статей со службами XV1-XV11.вв. /ГПБ, Сол., №984/1093/
4. Сборник XV11.в. /ГБЛ, ф.256, 1326/
ЖФСт 1. Великая минея четья митр. Макария XV1.в. /ГИМ, Сип., 988/
2. Великая минея четья митр. Макария сер. XV1.в. /ГИМ, Сип. 176 - из бывшего "Царского комплекта"
3. Сборник житий святых XV1.в. /ГПБ, Соф. 1359/
4. Минея четья за ноябрь XV1.в. /ГПБ, Сол. № 505/524/
5. Сборник агиографический XV1.в. /ГПБ, ф. 351 № 30/
6. Житие Феодора Студита XV11.в. /ГИМ, Муз. 2645/

A VSb datálatlan, a vizsgálatok alapján kimutathatóan a XII.sz. második feléből származó, görögből fordított, orosz könyvnyelvi, délorosz halicsvolhiniai emlék, melynek másolója ismeretlen. Műfaja - szentek élete.

A VSb datálatlan emlék. Két másoló munkája. A második másoló kézírásával a 164 , 165, 166 lapon találkozhatunk. Nem teljes oldalakat másolt, egész munkája alig tesz ki egy oldalt.

Paleográfiai vizsgálattal megállapítható, hogy mindkét kézírás a XII.sz.-ból származik. A második másoló kézírásával néha egy szón belül, egy-egy betű erejéig találkozunk. Mindez arról tanuskodik, hogy a második másoló a másolás során váltotta fel néhány ízben valamiért az eredetit.

A kézirat grafikai és helyesírási jellemzői alapján is kimutatható, hogy a XII.sz. második feléből származik. Mivel a grafikai-helyesírási jellemzők egy kézíráson belül is eltérnek, valószínű, hogy a

VSb-ben található két életrajz egy vagy két eredetire vezethető vissza, melyet eredetileg két másoló másolt.

A VSb másolójáról konkrét adataink nincsenek. De ha analizáljuk kézírását, grafikai-helyesírási jellemzőit, elírásait, különösen azokat, amelyeket maga javított, egy megközelítő képet szerezhethünk róla.

A nyelvemlék csaknem minden lapján találkozunk javított vagy javítatlan elírásokkal, hibákkal. A javítatlanok morfológiai szempontból is érdekesek, hiszen a főnévi deklinációs rendszer vizsgálatakor tudnunk kell, hogy egy végződést elírásnak fogjunk-e fel vagy pedig morfológiai változást tételezzünk fel.

A nyelvemlékben a következő javítatlan elírások fordulnak elő:

1. a rövidítésnél hiányzik a titlő, a betű pedig nincs kiemelve, pl. МАТБЕ 147.16, ЧЛВЦИ 4.7, etc.
2. kimaradt egy betű vagy szótag, pl. ДОБРАТЕЛИ
3. ismétlődik egy szó/tag/, betű, pl.
КЛАЗТВАМИ 124 об. 11.
4. a szomszédos szótagok betűi helyet cserélnek, pl.
ЗДОННИК (ЗДОННИК) 84.10
5. egy betű helyett hasonló írásmódú betű szerepel, pl.
ВБШБ 57 об. 15 (Ш helyett В)
6. egy betű hibásan szerepel a szomszédos szótag egy betűjének asszociációjára, pl. КРАШШЕ 38 об. 17
7. a szó befejezetlen, hiányzik egy szótag vagy betű, pl.
СЛО; БО; 51.8 П; ЕБ; 63 об. 3
8. a szó egy része hiányzik egy másik szóval való érintkezés helyén, pl. ШАШЕГО
9. a szöveg nem pontos megértéséből ill. értelmezéséből származó hiba, pl. ЦРПТВН (ЦРПЕВН) 65 об. 2

A morfológiai vizsgálódások eredményeire is kihat a fellépő ОУ / О , Ъ / Ъ változás. Az
Ж / ОУ / О írásmód a legrégibb délszláv emlékekben

is megfigyelhető, pl. POЦБ жн 1805.18

Ѣ helyett Ѧ hangsúlyos, hangsúlytalan sőt egyszótagú szavakban is megfigyelhető, pl.

ЛЮДИНѢ Асрл 15715 СВ. ФИЛОСОФЪ 771305.9
Az Ѧ / OY helyett O szerepeltetése, valamint az Ѧ és Ѣ keverése megfigyelhető az ószláv, óorosz és szerb emlékekben, pl. Остромирово евангелие, Изборник Святослава 1073 г.

Igy a VSb nem kivételes emlék, bár kiemeli a fenti elírások benne található nagy száma.

Fonetikai jelentőséget ezeknek az elírásoknak adni nem szabad.

A másoló néha kiigazította az elírásokat, a javítások világosan láthatók.

Az elírások kijavítására a másoló a legkülönbözőbb módokat alkalmazta:

1. a kihagyott betűt beírta a sorba, pl. МИРОДЪ РЖБЦЕМЪ 6105.13
2. egyik betűt a másikra javította, pl.
 $\text{O-t Ѧ -ra javította: OYМѢМѢ}$ 47-2
 $\text{Е-t Ѣ -re javította: БѢСѢ}$ 1505.8
3. a hibásan kezdett betűt egy függőleges vonal segítségével javította, pl. ЧИНѢ 68.16
4. kikaparta a hibás szót;
5. a kihagyott szót/szótagot a pergamen szélére írta.

Megállapítható, hogy a hibák kijavítása vagy meghagyása nem volt tudatos. A kézirat egy jól képzett, de nem pedáns másoló munkájaként fogható fel.

A kézirat grafikai és helyesírási jellemzői a következők:

1. az Ѣ / Ѣ -ként szerepel. Az egyenes néha a sor fölé megy.
2. Ѧ , Ѣ , Ѣ -t igen kevés kivétellel, a palatális mássalhangzók jelölésére használták.
3. A lágy-ságot általában a Ѣ , Ѣ , Ѣ alkalmazásával jelezte a másoló, pl. ИЗМЕХѢХИѢ 11705.4
4. az Ѣ előljáró ligatúra formájában szerepel.
5. az előljárón kívül a másoló ligatúrát alig használ,

összesen hét példa fordul elő az egész kéziratban:

pl. $\overline{WBETB}$ 39.6.8

6. $\overline{B}$, $\overline{B}$, $\overline{B}$, $\overline{T}$ néha kétszer akkora, mint a sorban álló többi betű - ezek dekoratív betűk.

Általában a sor végén állnak vagy sor köz~~ven~~ helymegtakarítás céljából.

Néha az ϵ , ι , $\overline{B}$, $0 \rightarrow \overline{B}$, γ is nagy, ha a másoló másik betűből javította őket.

7. az $\overline{B}$ és $\overline{B}$ sok esetben igen hasonló, csak egy rövid kis pont vagy vonal a különbség

8. kétfajta rövidítést alkalmaz a másoló:

titlő, betűkiemelés nélkül

titlő, betűkiemeléssel /ez a kevesebb/

A titlő néha hiányzik.

Legtöbbször a $\overline{D}$, $\overline{O}$, $\overline{C}$ és $\overline{Y}$ kerül kiemelésre, pl.

$\overline{\Pi PPKZ}$ 114.4

A szavak rövidített írása alapvetően tradicionális,

de ugyanakkor egy szónak többféle rövidítése is szerepel, pl. $\overline{BZ}$ $\overline{LFBH}$ 32.6.6 $\overline{BZ}$ $\overline{LKBH}$ 13.6

Mivel ezek a rövidítés-fajták más XII-XIII.sz-i nyelvemlékben is előfordulnak, nem elírással van dolgunk.

A titlő egy vízszintes vonal, mintegy két-három betű hosszúságú, a vége baloldalt felfelé, jobb-oldalt lefelé áll. A titlő közepén egy pont van. Sorközi jeleket - pontokat - is gyakran alkalmaz a másoló.

A ZSN-ben minden cikk végén $\therefore$ vagy $\ddots$ van.

9. Az $\overline{O}$, $\overline{\omega}$, $\overline{\Theta}$, $\overline{\otimes}$; $\overline{u}$, $\overline{i}$; $\overline{\varphi}$, $\overline{Q}$; $\overline{OY}$, $\overline{\gamma}$, $\overline{y}$; $\overline{2}$, $\overline{+2}$, $\overline{A}$ $\overline{\epsilon}$, $\overline{e}$ használata figyelmet érdemel.

A megállapított alkalmazási szabályok, helyzetek alól mindig van több-kevesebb kivétel.

$\overline{O}$: szó közepén és végén, kemény mássalhangzót jelölő betűk után áll.

$\overline{\omega}$: $\overline{\omega}$ előljáróban, ill. szókezdő betűként áll.
Szó belsejében a $\overline{HWPWHTB}$ szóban fordul elő.

$\overline{\Theta}$: Csak szó elején fordul elő.

$\overline{\otimes}$: Kétszer szerepel, szó elején.

- И : bármely helyzetben előfordulhat /idegen
eredetű szavakban К, Г, Х után is/
- ї : ritkán fordul elő, sor végén.
- Ѡ : etimológiailag helyesen a görög ψ helyett
fordul elő.
- Ѱ : görög Φ -nek felel meg.
- ОУ : szó- és szótag elején, kemény mássalhangzót jelölő
betük után, sziszegők és $\mathcal{L}$ után áll.
- Х : Általában a szó végén áll. Magánhangzók után
nem fordul elő. Néha ugyanazon szavak $ОУ$ -val
ill. $Х$ val íródnak.
- У : nem orosz eredetű szavakban fordul elő.
- а : kemény mássalhangzók sziszegők és $\mathcal{L}$ után áll.
Szó elején ószláv helyesírású szavakban fordul
elő, ill. nem szláv eredetű szavakban.
Magánhangzók után is csak nem szláv eredetű
szavakban állhat.
- Ѡ, Ѱ : használata nem korlátozott. A szóban bármely
pozícióban előfordulhatnak, szó elején és magán-
hangzók után is.
 $Ѡ$ és $Ѱ$ ugyanabban a szóban is helyettesíthetik
egymást - etimológiailag helytelen használatuk
azt bizonyítja, hogy egymás grafikai megfelelői.
- Ѡ : Ez a betű a szó elején figyelhető meg.
A $Ѡ / O$ változásra egyetlen példa van: БѠЗѠ ѠДѠНѠТѠ
Ma gánhangzók után következetesen $Ѡ$ szerepel.
Néhány eredendően lágy mássalhangzó után csak
 $Ѡ$ van; pl. БОѠѠѠѠ ѠѠѠѠ ѠѠ
- Е : szó elején csak néhány kötőszóban, határozószóban
és névmásban található. Az eredendően lágy $[p]$ után
is $Е$ -t ír a másoló. К, Г, Х után is előfordul
nem szláv eredetű szavakban.
10. A másoló következetesen magánhangzóval fejezi be
a sorokat, ha kell, etimológiailag is indokolatlanul
 $Ѡ$ -t és $Ѡ$ -t ír. A szavak végén is redukáltakat
találunk.
11. Ritkán $Ѡ / O$ és $Ѡ / Е$ felcserélése is előfordul
a szavak végén.

Ѣ → Ѣ|, Ѣ → Ѣ| változásra is vannak példák, ha a redukáltak névmás vagy Ѣ kötőszó előtt zártak le egy szót.

12. Néha a várható Ѣ helyett a prefixum és a tő találkozásánál vagy a Lsg és Gpl-i flexióknál egy Ѣ áll. Két Ѣ kontaminációjáról beszélhetünk ebben az esetben. Kéziratunkban ha Ѣ -re végződő szó után Ѣ -vel kezdődő szó áll, szintén jellemző az egyik Ѣ elhagyása.

A VSb grafikai és helyesírási jellemzői megfigyelésének eredményei egybeesnek a paleográfiai jellemzőkkel; megállapítható, hogy a kézirat a XII.sz-végén készült.

A VSb két szent életrajzát tartalmazza. Ezeket görögből fordították.

A XI-XII.sz-ban az oroszok és Bizánc kapcsolata jóbaráti volt, szoros gazdasági ill. katonai együttműködés jellemezte. Az orosz kultúra bátran merített Bizánc gazdag kultúrájából, amely hatott is az óorosz kultúra fejlődésére.

Ugyanakkor már a X. sz-tól kezdve rendelkezésükre álltak a bolgárok által lefordított szent könyvek is. Simeon bolgár cár kiválogattatta és lefordíttatta a legfontosabb egyházi könyveket. Kezdetben ezeket használták. Orosz földön Bölcs Jaroszlav udvarában a XI-sz-ban jelentek meg az első másoló és fordító iskolák, ahol másolták a bolgárok által lefordított könyveket ill. az önálló fordítás igényének megjelenésével számos könyvet önállóan is lefordítottak. A tatárjárásig orosz földön a fordítás irodalom kizárólag görögből való fordítást jelentett.

A XI-XIV.sz-ban görögből készült fordításoknál nincs utalás a fordítóra, a fordítás idejére, helyére. Az orosz fordítók egyházi szláv nyelvre fordítottak, az ószláv nyelvbe russzicizmusok kerültek.

Két típusu fordítás létezik: a/ nem oroszok által oroszok jelenlétében készült fordítások,

b/ orosz fordítók által többé-kevésbé önállóan készített fordítások.

N. Durnovo "Введение в историю русского языка" /Москва. 1969 / c. művében kifejti, hogy az óorosz és délszláv fordításokat nagyon nehéz megkülönböztetni. A.I.Szobolevszkij határozta meg az orosz fordítások sajátosságait "Материалы и исследования в области переводов домонгольского периода" /Сборник отделения русской словесности и филологии, т.88, СПб., 1910, № 3 ./

c. művében. Megállapította, hogy fonetikai és morfológiai szempontból nagyon nehéz megkülönböztetni a két típust, mivel az orosz fordítók tisztában voltak az ószláv helyesírás szabályaival és azok használatára törekedtek. A legjobb mutató a lexika, mivel sokszor nem találtak ószláv szót, csak óorosz.

N.Durnovo, valamint A.I.Szobolevszkij, I.I.Szreznyevszkij² és B.Isztrin³ is - orosz vagy feltételezhetően orosz fordításnak tartja a VSb-t. A két életrajz művelt orosz ember fordítása lehet, aki tisztában volt az egyháziszláv helyesírási követelményekkel, de munkájába belevitte nyelvének elemeit is - vagyis óorosz könyvnyelvi emlékekkel van dolgunk.

A könyvnyelv az óorosz irodalmi nyelv egyik jellegzetes típusa.

A XII.sz-ban az óorosz irodalmi nyelv kettős fogalom: jelenti egyrészt az ószláv nyelv óorosz redakcióját, vagy más szóval az egyházi szláv ill. könyvnyelvet, ami az egyházi tartalmú nyelvemlékek nyelvét jellemzi. Ebben a nyelvben túlsúlyban vannak az ószláv elemek, de ugyanakkor a XI-XII.sz-i óorosz nyelv elemei is szép számmal megtalálhatók benne. A szerzők/másolók az ószláv nyelv szabályait tartják szem előtt, de a népnyelv hatása óhatatlanul érvényesül.

Az óorosz irodalmi nyelv jelenti másrészt az óorosz hivatali nyelvet, egyéb világi témájú műfajok nyelvét, melynek alapja az irodalmi rangot kapott óorosz népnyelv,

2 И.И.Срезневский: Древние памятники русского письма и языка. Общее повремен. обозрение СПб, 1864
3 В.И.Истрин: Очерки истории др.р.лит. Птр., 1922 стр.227

és amelybe csak a másoló/szerzők ószlávos műveltsége folytán kerülnek elvéve könyvnyelvi elemek.

A VSb óorosz könyvnyelvi emlék; nyelvének alapja az óorosz könyvnyelvi elemekkel gazdagon átitott könyvnyelv, melynek használatát műfaja is indokolja.

A középkori irodalom minden műfaját, egyházi könyveket, szentírást, a keresztény hit apostolainak írásait, prédikációkat, szentek életét, zsoltárokat, etc. az óorosz irodalmi nyelv ezen stilusa jellemzi.

Az életrajz műfaja igen elterjedt volt, arra szolgált, hogy megmutassa, hogyan kell a Biblia szerint élni, az egész életet a keresztény hitnek áldozni.

A VSb óorosz voltát a következő fellelhető jellemzők igazolják:

1. teljeshangzós alakok használata, pl. ГОЛОДОМЬ 15.6
2. a likvidák és redukáltak etimológiailag helyes írása a tövekben, pl. ЧКЪРЪБЪ 6.10
3. А és ~~к~~ keverése, pl. БОУРА 101.05.15 Nsp
4. a délszláv *Q helyett *K használata az ősi +dj helyett, pl. БЪ ѠДЕЖЪХЪ 7
5. Ч használata a délszláv emlékekben fellelhető Ѡ helyett /⁺tj, ⁺kt/, pl. ПЛЕЧИ 28.12
6. a délszláv Ё helyett (H)E írása: ВРЕМА 31.9
7. ПЛ, ЕЛ, ВЛ, МЛ hangkapcsolatok, pl. ЕЛЮДИ 10.2
8. a délszláv H helyett О áll a szó elején, pl.: БЪЗЪ ѠДИНОГО 97.7
9. a délszláv Ю helyett ОУ áll a szó elején, pl. БЪОУНОСТУ 29.3.14
10. РО, ЛО használata a szó elején, pl. ЛОДИННОЮ 58.0.4
11. K-Ny-i izomorfizmus keretében А helyett Ё használata az -ō-, -ā- tövű főnevek, melléknevek és névmások lágy paradigmájában Gsg-ban nőnemben és Accpl-ban nőnemben és himnemben, pl. Ѡ ПРЪМОУЦѢ 152.15
12. a délszláv Ѡ helyett Ѡ, pl. ИЩЕДЪЩЕМОУ 106.05.8
13. -ЪМЪ, -ЪМЪ használata Insg-ban, pl. ѠЕРЪЗЪМЪ 6.0.2
14. ТОБЪ 5.10, СОБЪ 37.13 névmási alakok használata.
- 1.sz.3.sz. -ТЪ végződés megléte, pl. ДОСТОУТЪ 1.8

16. imperfectum kontaminációja: *Бѣше* 6.6

17. - *ого*, - *омоу*, - *темоу* megjelenése a pronománális melléknevek G, Dsg-ában.

A tatárjárásig görögből lefordított legtöbb mű délorosz elemeket hordoz magában, Kijev, Halics és Csernyigov környékén keletkezett.

A .I.Szobolevszkij említett művében a VSb-t halics-volhiniai emlékként nevezi meg, paleográfiai elemzéssel is bizonyítva annál XII.sz-i délorosz voltát.

A VSb teljes görög szövegét nem ismerjük. a VSb-ben található ZSN a nyelvemlék 1219-ből származó másolatának rövidített szövege, mely annak 159 fejezetéből csak 30-at tartalmaz: 1, 39, 12, 37, 52, 41, 42, 45, 46, 47, 51, 58, 61, 62, 70, 80, 74, 101, 103, 127, 128, 129, 96, 57, 106, 107, 157, 158, 69.

A két másolatot ugyanarról az eredetiről fordíthatták, bár összetételük különböző.

A görög szöveg A.B.Рыстенко: Матеріалі з історії візинті йсько-слав'янської літератури "Одесса, 1928 alapján ismert, ami szintén nem teljesen felel meg a VSb-ben található ZSN-nek.

A ZSFSZt-t a "Мюнхенская рукопись XI. в." Catalogus codicum hagiographicorum graecorum Germaniae, Belgiae, Angliae" Ed. von de Vorst et H. Delehange, Bruxellis, 1913"-ban található görög szöveggel vethetjük össze. Az 1977-es kiadás görög szövege ennek alapján készült. Az orosz szöveg nem teljes mértékben felel meg ennek a görög szövegnek.

A VSb az évszázadok során számos nyelvész érdeklődését keltette fel. A nyelvemlék első nyelvészeti szempontú vizsgálója A.I.Szobolevszkij volt. Sok tudós használta fel az általa kigyűjtött példákat.⁴

4 П.В.Владимиров, А.А. Шахматов, Л.А.Булаховский, А.Е.Калнын, и т.д.

A nyelvemlék részletes leírása N.V.Tyihomirov nevéhez
füződik.⁵ Ez a leírás tartalmazza a nyelvemlékre
vonatkozó összes irodalom bibliográfiáját is.
Paleográfiai és helyesírási vizsgálatát T.M.
Szudnyik végezte el.⁶ A nyelvemléket többször
kiadták,⁷ de jelenlegi kiadása az első tudományos
nyelvészeti igényű kiadás, melynek alapján pontos
képet kaphatunk főnévi deklinációs rendszeréről is.

5 Н.В.Тихомиров: Каталог русских и славянских пергаменных
рукописей XI-XII.вв. в ГБЛ стр.~~103-105,136-142~~
Зап.отд.рукописей, вып.27, Москва, 1965

6 Т.М.Судник: Палеографический и фонетический анализ
Выголексинского сборника XII-XIII.в.
Москва, 1963 СТР.173-205

7 Д.В.Поленов: idézett mű, 374-387. oszl.

II. fejezet

A nyelvi változás és vizsgálati módszerei a különböző nyelvészeti irányzatokban

Az általános nyelvészet egyik legjelentősebb, legtöbbet vitatott kérdése a nyelv változása, a változás okainak, módjának, a változás körülményeinek, eszközeinek vizsgálata.

Általános érdeklődésre tartott számot mindig és tart ma is a nyelv változását legjobban feltáró módszer megállapításának és alkalmazásának kérdése is.

A nyelvtudomány egy speciális területén érvényesülő törekvések nem lehetnek függetlenek az általános nyelvészet irányvonalától; eredményeiket csak azzal összhangban érhetik el.

Igy van ez a nyelvtörténetben is, ahol példaként említhetjük pl. az általános nyelvészetben kialakuló strukturalista irányzat történeti nyelvészetre gyakorolt nagy hatását.

A nyelvi változás kérdésében pedig éppen a nyelvtörténet az, amely sajátos adatokkal szolgálhat az általános nyelvészet számára.

Az összehasonlító-történeti nyelvtudomány

A történeti nyelvtudomány a XIX. században született meg.

Az összehasonlító-történeti nyelvtudomány koncepciója szerint egy nyelvállapot csak az előzményeiből érthető, a folyamatból, melyből előállt és amelynek egyik mozzanata. Ilymódon a nyelv egyetlen tudományos megközelítése a történeti lehetett. Az összehasonlító-történeti irányzat nagy érdeme a nyelv történetiségének felfedezése és az összehasonlító módszer alkalmazása a nyelv vizsgálata során.

Az összehasonlító módszer - diakrón módszer. Megszületése a szinkrón/diakrón szemlélet ill. módszer

alkalmazásáról, viszonyáról a nyelvtudományban folytatott hosszú vita első mozzanata, amely csak napjainkban nyert megnyugtató befejezést.

Bár a komparativisták foglalkoztak elméleti kérdésekkel is, igazán jelentőssé az anyag megszólaltatásán alapuló módszerük vált. Az adott korban ez az anyagfelhalmozás döntő volt, mivel egyben a problémák felhalmozását, feltérképezését is jelentette. Az összehasonlító-történeti nyelvészet tevékenysége alapján kijelenthetővé vált, hogy a nyelv önálló létkategória; ezzel az irányzat kivívta a nyelvtudomány önállóságát és rangját is.

Az irányzat hibája F. de Saussure megfogalmazásában egyértelműen az volt, hogy "... sohasem foglakozott tüzetesen azzal, hogy kutatási tárgyának természetét feltárja... Kizárólag összehasonlító volt, ahelyett, hogy történeti lett volna. ... az összehasonlítás/viszont/ csupán eszköz és módszer a tények rekonstruálására."¹

Az újgrammatikus irányzat

Az összehasonlítással kapott eredmények történeti távlatba helyezésének igénye az újgrammatikusoknál jelentkezik.

A pozitivistá filozófiai-ismeretelméleti háttérrel fellépő új szemlélet a nyelv változásának okát, módját és eszközeit vizsgálta. Teoretikusai a nyelvi változást individuál-pszichológiai szemlélettel magyarázták. A nyelv tkp. egyedi jelenség, melynek változása a többi beszélőtől és azok egyéni, fizikai, szellemi alkatától függ.² A nyelv történetének hordozója a nyelvet beszélő ember. A nyelvi jelenségek végső magyarázatánál lelki

1 Ferdinand de Saussure: Bevezetés sz általános nyelvészetbe Ford. B. Lőrinczy Éva Bp., 1967

2 Hermann Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte Halle, 1909⁴ 37. old.

okokra mentek vissza. J.Baudouin de Courtenay, aki az iskola egyik teoretikusa, de egyben haladó szellemű kritikusa is volt, elismeri, hogy a nyelv alapja a pszichológiai lét, "... de a pszichológia világa nem fejlődhet a társadalom nélkül, a társadalmi világ pedig a pszichikai egyedek kollektív együttélése."³

Kollektív pszichologizmusán túllépve megfogalmazta azt a máig is érvényes gondolatot, miszerint "A nyelvet mint önálló létezőt kell vizsgálni, minden tőle idegen tényezőtől függetlenül; ... a nyelvtörténetnek önálló tárgya van."⁴

Az újgrammatikusok vállalkoztak arra, hogy a fejlődés menetéből megállapítsák az objektív rendet; nyelvi törvényeket kutattak./Az irányzat számára ez a hangtörvényeket és az analógiát jelentette./

Kovács Ferenc megfogalmazásában "A törvény a jelenségekben, folyamatokban lévő belső, lényegi, szükségszerű, állandó és ismétlődő jellegű összefüggések kifejezésére szolgál."⁵ A törvényfogalom a nyelvészetben a természettudományi törvények alapján jelent meg. Egyes nézetek szerint a nyelvészet tudományos rangra a törvények, szorosabban véve a hangtörvények megállapításával emelkedett. Törvények nélkül tudományos nyelvvizsgálat nem lehetséges.

A nyelvi törvények l/ általában objektívek, b/ megismerésük lehetséges, c/ megismerésükhöz a gyakorlati szükség kielégítése alapján jutunk el,

3 Бодуэн де Куртене, И. А. : Избранные труды по общему языкознанию Москва, 1963 II.стр.19⁺

4 Бодуэн де Куртене, И. А. : idézett mű I. 67.68.old.

5 Kovács Ferenc: Nyelvi struktúrák, nyelvi törvények Budapest,1970

+ J. Baudouin de Courtenay - idézetek fordítását Róna-Tas András: A nyelvrokonság c. könyvéből idézem /118-119.old./

d/ ha megismerjük őket, uralkodhatunk is rajtuk. A nyelvben nem elég tendenciákról beszélni; a törvény egzaktabb fogalom. A tendencia tkp. a törvény megjelenési formája, hatásának realizációja. A törvények nem feltétlenül kivételnélküliek.

Az utóbbit nem vallotta még a nyelvi törvény szülője, az újgrammatikus iskola. Éppen a hangtörvények kivételnélküliségének megállapításával léptek előre a nyelv tudományos törvények szerinti vizsgálatának megalapozásában.

Elméletük szerint a hangtörvények kivételnélküliek; ha mégis vannak kivételek, azok a/ még nem érték el a fejlődésnek azt a fokát ahol a törvény általánossá vált, valami módon megrekedt formával van dolgunk ilyen esetben; ezek tkp. nem igazi kivételek, de elfogadtak fonetikailag nem magyarázható kivételeket is, b/ ekkor nyelvi kölcsönzésről c/ vagy analógiáról beszéltek.

A nyelvi kölcsönzést más rendszerekkel való érintkezés hatásának tulajdonították.

Az analógiát sajátos hatásnak fogták fel, amely az adott formát elszakította a törvény útjáról.

Az újgrammatikusok az analógiát általánosnak és alapvetőnek tartották a nyelv változásában. A morfológiai változásokat analógiával magyarázták. J.Baudouin de Courtenay a morfológiai fejlődés mozgatórugójaként nevezte meg az analógiát: "Аналогия - действующая сила в языке вопреки преданию и звуковым законам."⁶

V.A.Bogorogyickij elmélete a morfológiai rendszer fejlődéséről

V.A.Bogorogyickij, az újgrammatikus iskola jeles képviselője, igyekezett meghatározni az

6 Бодуэн де Куртенэ, И. А.: idézett mű /a szerz.dipl. munk.-ból átvett idézet/

analógiás folyamatok törvényszerűségeit. A morfológiai rendszer fejlődésére vonatkozó nézeteit általános nyelvészeti munkáiban fej-
tette ki: Очерки по языковедению и русскому языку

Казань, 1909

Лекции по общему языковедению, Казань, 1915

Общий курс русской грамматики, Москва, 1935

V.A.Bogorogyickij véleménye szerint az analógia meghatározói lehetnek fonetikai, szintaktikai, kizárólag morfológiai tényezők, amelyek állandó kölcsönhatásban vannak egymással. Irányultsága szerint az analógia lehet belső és külső. Az analógia kialakulásánál fontos szerepet játszik a/ az azonos formák túlsúlya, b/ az adott forma eredeti funkciójának elhomályosulása, c/ a formák egyszerűsítésére való törekvés, d/a nemek azonossága, e/ hangsúlyazonosság. Az analógia szó elején, szó belsejében és a végződésekben is lejátszódhat. Hatása alá kerülhet a tő, a végződések és a teljes ragozott alak is.

V.A.Bogorogyickij az analógiát a morfológiai rendszer változását felidéző egyik fontos jelenségnek tartotta. Véleménye szerint a morfológiai rendszer változását - az analógia mellett - a következő tényezők idézhetik elő:

1. analógia: a grammatikai jelentés vagy forma hasonlósága ill. azonossága következtében egy morfológiai eszköz másikkal való felváltásának közvetlen okozója.

V.A.Bogorogyickij az analógiás jelenségek vizsgálatánál statisztikai módszereket alkalmazott. Véleménye szerint az analógiás lépések a nyelvtörténet során megszakíthatatlan sort képeznek - vagyis az egyik analógiás változás megléte teremt

alapot a következő kialakulásához. Az analógiás változások nem függetlenek a fonetikai tendenciák hatásától. Fonetikai hatásra egy morfémanak több variánsa is kialakulhat azonos jelentéssel, de ezzel megteremtődik a lehetőség jelentésárnyalatok kifejezésére is. Másrészt az analógia megakadályozza a morfológiai rendszer szempontjából felesleges variánsok kialakulását.

2. Differenciáció: differenciáció alatt a különböző jelentések kifejezésére szolgáló strukturális eszközök kialakulását értjük, ha azt a jelentést korábban egy eszköz fejezte ki, vagyis a differenciáció a nyelvfejlődésnek az a fontos tényezője, amely a nyelv külső és belső oldala között végbemenő állandó alkalmazkodást jelzi.

A differenciáció az információ pontos terjedésének lehetőségét biztosítja. A morfológiai rendszer változásánál gyakran fellépő nagy fontosságú jelenség.

3. Abszorbcio: a szavak morfológiai határainak megváltozását, a szó morfológiai struktúrájának átrendeződését értjük rajta.

V.A.Bogorogyickij J.Baudouin de Courtenay abszorbcio elméletét fejleszti tovább. J.Baudouin de Courtenay szerint az abszorbciónál a fonetikai tényezők alapvetőek; V.A.Bogorogyickij szerint ezek nem okai, csak elősegítői az abszorbciónak. Mig J.Baudouin de Courtenay tő - végződés közti morfémahatár átrendeződésről beszél, V.A.Bogorogyickij az abszorbcio kifejezést használja és lehetséges helyéül a tő - végződés közötti, képzők közötti, prefixum és tő közötti abszorbciot határozza meg. Véleménye szerint az analógia elősegíti az abszorbciot.^{7,8}

7 И.А.Бодуэн де Куртене: idézett mű⁺

8 В.А.Богородицкий: Лекции по общему языковедению
Казань, 1915⁺

+ Az idézetet Dr.Bihari J.-Dr.Tóth I.: Nagy orosz nyelvészek III. Eger, 1969. 241.old. alapján adtam meg.

4. Deetimologizáció: deetimologizáció alatt a szó etimológiai motiváltságának elvesztését értjük, ami az eredeti fő jelentésének elvesztésével és a morféma egyetlen egésszé fuzionálásával realizálódik.

V.A.Bogorogyickij elmélete szerint a morfológiai struktúra fejlődése során bizonyos elemek elvesznek, mások megőrződnek, pontosabban egy magasabb szinten regrammatizálódnak és az új struktúra a régi elemek felhasználásával épül ki. A fejlődés eredményeképpen ún. morfológiai innovációk keletkeznek. Az innovációk a fejlődés legtipikusabb jellemzői. V.A.Bogorogyickij véleménye szerint fonetikai törvények hatására alakulhatnak ki, de léteznek fonetikailag nem magyarázható innovációk is.

V.A.Bogorogyickij ezen gondolata R.Jakonsonnál és V.I.Georgijevnél talál támogatásra.

Az újgrammatikus változás koncepció kritikája, továbbfejlesztése

V.I.Georgijev

V.A.Bogorogyickij morfológiai rendszer fejlődésére tett általános megállapítását konkrétabban megfogalmazva, V.I.Georgijev megállapítja, hogy az emlékekkel rendelkező korszakban a morféma a következő fejlődési fokon mentek keresztül: a/ az ősi morféma megőrzése, b/ egy morféma más morfémaival való felváltása, c/ a morféma keresztezése, d/ a morféma elvesztése.

V.I.Georgijev rámutatott, hogy a szláv morfológiai rendszer rendkívül archaikus jellegű, az írásbeliség korában egyetlen új szláv végződés sem alakult ki. A nyelvi mozgás szempontjából éppen ezért a legfontosabb a morféma átvitele egyik deklinációs

9 В.И.Георгиев: Основни проблеми славянската диахронна морфология, София, 1969 стр.11-33

tipusból a másikba. Az átvitel csak bizonyos feltételek megléte esetén valósul meg, pl. ha jelentéstan, formális, morfológiai azonosság és megfelelő hangsúlyviszonyok léteznek.

V.I.Georgijev felülvizsgálta az újgrammatikusok analógia koncepcióját is. Elméletében, mely egyben az újgrammatikus koncepció kritikája is, kifejtette, hogy az analógia nem lehet egységes és alapvető magyarázó elv a morfológiában, mert a vele magyarázott jelenségek nem egyformák. Nem egynemű jelenségek rendkívül általános magyarázatát adja. Az analógia nem tárja fel a morfológiai fejlődés törvényszerűségeit. V.I.Georgijev szerint az analógiát akkor értelmezzük helyesen, ha a morfológiai jelenségek tárgyalásakor konkrétan megnevezzük az adott nyelvi jelenséget előidéző folyamatot.¹⁰

R.Jakobson

V.I.Georgijevvel ellentétben R.Jakobson az analógia fontossága mellett száll síkra.

A morfológiai rendszerben az analógia különleges szerepet kap R.Jakobson értelmezésében. Szerinte "... история склонения - это сплошной пример грамматической аналогии, вся наша задача в том и состоит, чтобы вскрыть ее действие и дать ему подлежащее объяснение."¹¹ Az analógia - a nyelvtani alakok változásának eszköze, ha a ragozási rendszer nem fonetikai törvények, hanem más nyelvtani formák hatása alatt a morfológiai törvényeknek megfelelően változik.

Morfológiai körülmények határozzák meg, hogy az adott forma mely más forma hatása alá kerül. Bár konkrét törvényeket nem állapít meg, R.Jakobson elismeri a morfológiai törvények fontosságát. Az újgrammatikusok azon véleményét, miszerint a fonetikai

10 В.И.Георгиев: Основни проблеми на славянската диахронна морфология, София, 1969 стр.30-33

11 Р.О.Якобсон: Морфологические наблюдения над славянским склонением стр.1 American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists Moscow, Sept.1958

törvények uralkodnak a morfológiai törvények felett, a "grammatikailag korlátozott fonológiai változások"¹² koncepciójával oldja fel. Az analógia elsősorban morfológiai törvényeknek megfelelően érvényesül, de ezen törvények mellett a fonetikai törvények is kifejtik hatásukat.

R.Jakobson értelmezésében az analógia magasabb szinten áll, mint az újgrammatikusoknál.

A morfológiai eszközöket strukturalista eszközökkel vizsgálta. Azt írja: "Теперь общеизвестно, что интерпретация изменений языка предварительно требует точного описания его строя в каждый данный момент развития."¹³

R.Jakobson és V.I.Georgijev morfológiai rendszer változására vonatkozó koncepcióját összevetve megállapítható, hogy míg R.Jakobson a morfológiai rendszer vizsgálatakor az analógia törvényszerűségeit vizsgálja, V.I.Georgijev elveti az analógiát, mint alapvető magyarázó elvet, de ugyanakkor ő is törvényszerűségeket kutat: morfológiai törvényeket állapít meg, azok uralkodó voltaért száll sikra. Felfogásuk tehát alapvetően ellentmond egymásnak, de az a tény, hogy szemléletmódjuk hasonló és mindketten törvényszerűségeket kutatnak, egyformán jelentőssé teszi őket. A tradicionális szemlélet a flexiókat tisztán fonetikai úton közelítette meg, ezért sok jelenségre nem tudott magyarázatot adni. A jakobson-féle tiszta formalista megközelítés segít a tényyszerű adatok pontos feltérképezésében, de magyarázatot nem ad. A morfológiai törvények egyértelmű elsőbbségének hangsúlyozásával V.I.Georgijev viszi végig a R.Jakobson által elkezdett gondolat-sort a fonetikai-morfológiai törvények viszonyáról. Elmélete lehetővé teszi a morfológiai jelenségek magyarázatát.

12 P.O.Якобсон: idézett mű, 1.old.

13 P.O.Якобсон: idézett mű, 1.old.

Napjaink analógia felfogása

Az analógia fontosságában ma sem kételkedik senki, azonban az analógiás változások jellege, mechanizmusa ma sem teljesen tisztázott. Ezt tükrözi J.Kuryłowicz és W.Man'czak analógiásnak mondott változásokról folytatott vitája is /J. Kuryłowicz: La nature des procès dits "analogiques". Acta Linguistica 5,1. 15.37.1; Witold Man'czak: Tendances générales des changements analogiques. Linguae, VII., Tendances generales du développement morphologique, Linguae, XII./.

J.Kuryłowicz kísérletet tett az analógia alkalmazási korlátainak meghatározására /míg mások az analógia teljes megkötöttsége mellett szálltak sikra¹⁴/.

J.Kuryłowicz szerint az analógia alkalmazásának korlátai a következők: a/ morfológiai jelöletlenség; vagyis a változás irányának meghatározásában alapvető morfoszintaktikai tényezők grammatikailag jelöletlenek /pl.himnem, kijelentő mód, etc./, b/ a morféma hosszúsága, erőssége; vagyis a morfoszintaktikai kategóriákat világos, szabályosan ismétlődő exponensekkel kell kifejezni, a null morféma kiküszöbölésével és inkább hosszabb, mint rövidebb morféma alkalmazásával. Az analógiás folyamatok általában redundancia megszüntetésére irányulnak.

A generatív nyelvészeti irányzat is foglalkozik az analógiával. Az újgrammatikusok analógia koncepcióját kritizálva kifejtették, hogy az analógia tkp. "a hangtörvények kivételeinek szemetesládája."¹⁵

Az analógiát a nyelvi változás lehetőségének és realizációjának szempontjából vizsgálták. Megállapították, hogy az analógia összekötő kapocs a változás e két állapota között. P.Kiparsky analógiáról szóló véleményét így foglalta össze: "The direction of

14 R.Lehman: Historical Linguistics: An Introduction
New York, 1962

15 D.King: Historical Linguistics and Generative Grammar
Prentice Hall, 1969 p.130 /a szerző ford./

analogical change is optimization in terms of the evaluation measure provided by the theory of generative grammar, and the range of analogical change is considered by the requirement that the change in surface structure be small"¹⁶.

A generatív szemlélet formalizmusa túlzottan megkötötte az analógiát, azért az analógia kérdését tkp. megoldatlannak tartja, további vizsgálódást igényel.

Az analógia tárgyalásánál D. King megállapította, hogy annak lényegét a nyelvten egyszerűsítésének elve fogalommal is ki lehetne fejezni¹⁷. Ez az általános elv a következőképpen valósulhat meg: egy szabály eltűnésével, egy szabály átértékelődésével ill. alacsonyabb szintre kerülésével.

A nyelv szinkrón és diakrón oldalának viszonya

Az újgrammatikus koncepció

A nyelvi változás optimális vizsgálati módszereinek megállapításával is foglalkozott az újgrammatikus irányzat.

Az összehasonlító-történeti szemlélet egyoldalú diakróniáját elvetve a nyelvi változások szinkrón vizsgálatának gondolata merül fel J. Baudouin de Courtenay tanításaiban. Munkássága döntő fontosságú ezen a téren: foglalkozik a szinkrónia és diakrónia viszonyával, rámutat arra, hogy a szinkrón nyelvben együtt vannak a régi maradványai és az új csirái és ezzel utal a szinkrónia összetettségére.

A szinkrón nyelv számára statikus, de **hozzáteszi**:

"... a statika a dinamika vagy inkább a kinematika egyedi esete"¹⁸. Alapvetően a nyelvet tehát

16 P.Kiparsky: Remarks on Analogical Change

"Historical Linguistics", Amsterdam, 1974

17 D.King: idézett mű, 148-150. old.

II.262

18 Бодуэн де Куртене, И. А. : idézett mű, I.349

dinamikusan fogja fel, a nyelv alapvető állapota a változás.

E gondolatában benne van a saussure-i dilemma feloldása.

"A nyelv története a változások felhalmozódása. A nyelvmechanizmus mindig az előző folyamatok következménye s fordítva, ez a mechanizmus szolgál a nyelv fejlődésének további alapjául. A nyelvtudomány feladata az, hogy megállapítsa, hogyan jött létre egy korábbi rendszerből és állapotból egy későbbi állapot"¹⁹ - írja.

Ezzel a gondolatával előfutára a strukturalista szemléletnek.

Ez a haladó gondolat V.A.Bogorogyickijnél is fellelhető; ha konkrétan nem is fogalmazta meg a szinkrón és diakrón módszer elválaszthatatlanságának szükségességét, általános nyelvészeti könyveiből világosan látható ez az álláspont.

Ezen alapszik az összehasonlító-történeti nyelvtudománnyal szemben kifejtett építő jellegű kritikája is. Javaslatot tett az egyoldalú diakrón szemlélet kiküszöbölésére és hirdette a relatív kronológia szükségességét, mellyel az összehasonlító-történeti nyelvtudomány egyik Saussure által is bírált hibáját küszöbölte volna ki.²⁰

Ferdinand de Saussure

A nyelv és a nyelvben végbemenő változások, az alkalmazandó módszer és elmélet viszonyának korszakalkotóan új értelmezését hozta F. de Saussure munkássága. "Bevezetés az általános nyelvészetbe" c. 1916-ban kiadott könyve a XX. sz-i nyelvészet egész irányvonalát meghatározta és különös jelentőségűvé vált a nyelvtörténet számára is.

19 Бодуэн де Куртене, И. А.: idézett mű, I.köt.67-68.old.

20 Ferdinand de Saussure: idézett mű, 20-21-old.

F. de Saussure szerint a történeti nyelvtudomány első számú feladata a nyelvek leírása és történetük rekonstruálása, azért, hogy a nyelvek történeti összefüggését megállapíthassák ill. adatokat nyerjenek egy lehetséges alapnyelv rekonstrukciójához. A nyelvtörténet másodlagos feladataként nevezi meg a nyelvben fellelhető törvényszerűségek feltárását. De kiemeli, hogy a nyelv története a külső nyelvészethez tartozik /külső nyelvészet alatt érti pl. az etnográfia és a nyelvtudomány kapcsolatát, a nyelv és a politikai történelem kapcsolatának vizsgálatát, nyelvföldrajzi, nyelvjárási vizsgálatokat, etc./. A belső nyelvészet foglalkozik a szorosánvett nyelvvel, melyet zárt rendszernek fog fel. A külső nyelvészeti tények a nyelv belső szerkezetét nem érintik.

A nyelvi rendszer változásának alapfeltételeként a társadalom és az idő együttes jelenlétét nevezi meg. A nyelv léte folyamatos és ez magában hordozza a változást. A változás egyik biztosítója a nyelvi jel önkényessége. Ha egy ilyen elem belép a nyelvi rendszerbe, felveszi annak tulajdonságait, de egyben meg is változtatja azt. A rendszer feltérképezésével szinkrón adatokat nyerhetünk a nyelvről.

Ezzel az elmélettel, -mely Saussure szerint megelőzi és meghatározza a neki megfelelő módszert, amely nem vezethető le a nyelvi rendszer természetére vonatkozó általános feltevésekből, de csak hozzá képest, rá vonatkoztatva, reá való tekintettel dolgozható ki és alkalmazható²² - és az így kapott szinkrón vizsgálati módszerrel F.de Saussure szakadékot teremt a struktúra és a változás között. Bár a nyelv változásának feltételeként a nyelvet beszélők történetiségét, vagyis a társadalom és

22 Ferdinand de Saussure: idézett mű, 131-172. old.

az idő együttes jelenlétét nevezi meg, és a nyelv létét folyamatosnak fogja fel, ami magában hordozza a változást, a nyelvi rendszer szinkroniájának és diakroniájának, rendszerének és történetének elválasztásával áthághatatlan szakadékot teremt a nyelv állapota és története között. A szinkronia és diakronia szervválasztása módszertani szempontból előrelépés volt, de a szinkronia és statika, valamint diakronia és dinamika egyértelmű egymásmellérendelése módszertani szempontból is megkötötte a nyelvészek kezét.

F. de Saussure "a nyelv- rendszer" voltának kiemelése és szinkrón adatai feltérképezésének szükségességét hirdető elmélete és a statikát/szinkroniát, dinamikát/diakroniát egymás mellé állító módszere hozta létre a XX.sz-i strukturalista irányzatokat.

Strukturalizmus

A strukturalista szemlélet kimondja, hogy

1. a nyelvészeti kutatások tárgya maga a nyelv és nem más /elhatárolja magát más tudományoktól, pl. logikától, pszichológiától/;
2. a nyelvet mint rendszert fogja fel, melynek minden eleme meghatározott viszonyban van egymással. A nyelvi jelenségek vizsgálatának a nyelv adott rendszerében kell megtörténnie, a fejlődés adott szakaszában, anélkül, hogy a rokon nyelvek adatait vagy más fejlődési szakaszt vennénk segítségül a vizsgálatnál;
3. szinkronikus vizsgálatot jelent - vagyis a nyelvi rendszert egy adott pillanatban vizsgáljuk.
4. A strukturalista szemlélet objektív megfigyelést és a nyelvi anyag pontos regisztrációját követeli meg.

A nem ortodox irányzatoknál a szinkronia nem zárja ki a diakronia létezését a strukturalista

nyelvszemléletben - a nyelvi jelenségek okainak, miértjének vizsgálatakor nélkülözhetetlen ez a módszer.

R.Jakobson egyike volt az úttörőknek a strukturalista nyelvszemlélet alkalmazásában.

Mint a prágai iskola képviselője, strukturalista szemléletű fonológiája első az új szemlélet gyakorlati alkalmazásában. Az analógia értelmezése során említett "Морфологические наблюдения над славянским склонением" c. cikke pedig a morfológia területén ad egy ilyen új szemléletű elemzést.²³

R.Jakobson első strukturalista nézeteit F.de Saussure "Bevezetés az általános nyelvészetbe" c. könyvével polemizálva fejti ki. Josef Vachek egyik írásában megállapítja, hogy "funkcionális szemlélete és dialektikus gondolkodása megmentette őt /Jakobson-t/ az ortodox strukturalista szemlélet hibáitól",²⁴ így szinkrónia és diakrónia egységét mondja ki. Kialakul a dinamikus szinkrónia és a strukturális diakrónia fogalma. Dinamikus szinkrónia: olyan leíró módszer, mely az adott nyelvi állapot mozgási dinamikáját is feltárja. Strukturális diakrónia: a nyelvtörténeti leírásnak a struktúra figyelembevételével kell dolgoznia. R.Jakobson így ír: "... a változás kezdetben szinkretikus tény; a szinkretikus tények gyakran történeti változásokat rekonstruálnak"²⁵.

Szinkrónia és diakrónia egysége szükségessé-
gének felismerésével R. Jakobson feloldotta a rendszer és története közti szakadékot.

Napjaink nyelvészeinek feladata az volt, hogy a kettő viszonyát fonetikai, morfológiai és szintaktikai területen értelmezzék, a tudományos nyelv-
szemléletben elválaszthatatlanságukat bizonyítsák.

23 P.O.Якобсон: idézett mű

24 Josef Vachek: Some Remarks on the Historical Development of English Seen from the Functional-ist Perspective, "Historical Ling."Amsterdam,1974

25 R.Jakobson: Selected Writings, Paris, 1971 I. 316
/az idézetet Nytkzl LXXI.2.sz.231.old.
vettem át /Telegdi//

Generatív nyelvészeti irányzat

Szinkrónia és diakrónia egységének felismerésével a nyelvtörténeti vizsgálatok soha nem látott lehetőségei támadtak fel.

Ezt jelzi az 1973-ban összehívott nyelvtörténeti kongresszus²⁶, ahol a legújabb irányzat, a generatív nyelvészeti módszerek nyelvtörténetben való alkalmazásának eredményeit vitatták meg.

Míg a strukturalisták kérdésfelvetése a "milyen" volt, a generatív nyelvészek a "hogyan" kérdésre kerestek választ. A nyelvi változás okára vonatkozó kérdésre azonban ők sem tudtak pontos választ adni. Lehetséges okként a nyelvelsajátítást adták meg /language acquisition/. De nem vették figyelembe, hogy a nyelvelsajátítás társadalmi folyamat és ezzel tkp. kizárták a változás lehetőségét. Ugyanakkor módszerük is formalista, amely nem képes lépést tartani a nyelv életével, magával a változással.

De a generatív nyelvészek nézeteiket a strukturalizmus pozitív bírálataként fejtették ki²⁷, elvetve az egyoldalú szinkroniát.

Míg a strukturalista szemlélet szerint egy új elem szükségszerűen az egész rendszert megváltoztatja, a generatív irányzat csak a változás lehetőségéről beszél ilyen esetben; az új elem megjelenése és a változás két külön kategória, az előbbi megjelenése lehet, de nem szükségszerűen oka a változásnak. A generatív nyelvészek szerint a szinkrón nyelv alapvetően újításokat, nem változásokat tükröz, mert a változások zavarnák a kölcsönös érthetőséget. Ha vannak változások, azok nem az egymásra épülő szabályokban, hanem azok határán jönnek létre; az egyszerűsítések úgy történnek - ezt a megfigyelést a gyakorlatban tették - hogy az érthetőség rovására ne menjenek. Egy nyelvi rendszer új elem

26 International Conference on Historical Linguistics I. Edinburg, 2nd-7th September, 1973

27 Telegi Zsigmond: Megjegyzések az ált.nyelvtud. helyzetéről. NyTKzl.LXXI.k.2,1970 230.old.

megjelenésével úgy változhat, hogy az érthetőség ne szenvedjen csorbát.

A generatív szemlélettel a nyelvtörténetben elért eredményeket a kongresszus a következőképpen foglalja össze ill. bírálja:
/R.Anttila összefoglalója alapján²⁸/

1. a generatív szemlélet kialakította az öncélú formalizmust,
2. a nyelvtörténet formalista megközelítése zsákutcának bizonyult; a terminológia generatív ugyan, de a mögötte levő tartalom hagyományos,
3. a vizsgálatok során kapott eredmények nem voltak formalizálhatók, sem kvalifikálhatók, bár a nyelvészek szóhasználatuk megmaradt és elméletinek hatott.

Kimondható, hogy a nyelvi változás új szemléletére volt szükség. A generatív szemlélet alapján a nyelv változásának tényeit megmagyarázni nem tudták.

Hogyan lehet mégis alkalmazni a generatív szemléletet a nyelvtörténetben?

A nyelv folytonosságából kiindulva el kell fogadni, hogy a nyelv változásában létezik, el kell tekinteni formalizálásától. A nyelv szinkrón és diakrón oldalának elválaszthatatlanságából kell kiindulni.²⁹

Napjaink szemlélete

Napjainkban elfogadott tény, hogy az állapotot mint lépések egymásutánját értelmezzük. Így az állapot összehasonlítható a történeti folyamattal, ami létrehozta. A gyakorlatban gyakran látható, hogy a szinkrón és diakrón sor megegyezik.

A strukturalista és a strukturalizmus előtti iskolák tagadó irányzatoknak rá kellett jönniük, hogy a nyelvtörténet csirái megvannak benne. R.Jakobson formalista implikációs törvényei³⁰ pl. egybeesnek

28 R.Anttila: Formalization as Degeneration in Historical Linguistics, "Historical Linguistics", Amsterdam, 1974. I.p.24-25

29 Telegdi Zsigmond: idézett mű, 230-232.old.

30 P.O.Якобсон: idézett mű 8-15.old.

a diakrón jelenségekkel. Papp Ferenc a következőképpen fogalmazta meg a szinkrón - diakrón sorviszonyát: " A nyelv fejlődése során keletkezettek olyan fejlődési/generatív modellek, amelyeneket a deskriptivisták mesterséges úton állítottak elő.... a szinkrón rendszer elemzésének alapján..."³¹.

A szinkrón nyelv kezdetben ellenállni látszott annak a törekvésnek, hogy magából a nyelvből, más nyelvekkel való történeti összehasonlítás nélkül, történeti következtetéseket lehessen levonni. G.Bonfante foglalta össze a szinkrón nyelvben meglévő diakrón momentumokat:³²

1. a nyelv általános hangfejlődési tendenciáinak iránya,
2. a nyelvben érvényesülő rövidülés tendenciája,
3. a szavak elvont jelentése igen gyakran konkrét jelentésből alakul ki,
4. a nyelvben egyes szavak kiterjedt szócsaládja alapján következtethetünk az ismeretlen alapszóra,
5. a nyelvi kivételek, rendellenességek általában archaikus elemek,
6. alakilag és jelentésükben közelálló szavak nem spontán fejlődés eredményei, egy alapszóra vezethetők vissza,
7. a nyelvközösség szélén, elszigetelt közegekben gyakran találhatók archaikus elemek,
8. azonos hangzású, de különböző jelentésű szavak egybeesése esetén új szó keletkezése az egyik fogalom jelentésének elkülönítésére,
9. A nyelvjárások adatai történeti alakokat képviselnek.

Vagyis a nyelv mindig régi és új szinkrón alakok együttélése.

A szinkrón/diakrón közös szemlélet természetesen

31 Papp Ferenc: A strukturális leírás és a nyelvtörténet kapcsolata, Ált.Nyt.V.k.1967 246 old.

32 G.Bonfante: The Neolinguistic Position. Language 23 1947 p.150-171

nem zárja ki szükség esetén a csak szinkrón vagy csak diakrón szemléletű vizsgálódát.

A szinkrónia elnyerte méltó helyét a nyelvtörténetben és a diakrónia szerepe is tisztázódott a nyelv szinkrón adatainak feltérképezésében.

E szemlélet alkalmazásával megvan a lehetőség, hogy a nyelvi változás oka és okozata, a változás módja és eszköze, valamint az azt leginkább feltáró módszer problémájának megoldásához közelebb juthat a nyelvtudomány.

A VSb főnévi deklinációs rendszerét vizsgálva ez a módszer világos képet adhat a lejátszódó változásokról, azok okairól, módjáról, realizációjáról, egyszóval a morfológiai rendszer változásának törvényszerűségeiről, ahogy azt egy XII. sz-i könyvnyelvi emlék tükrözi.

III. fejezet

A VSb főnévi

deklinációs rendszerének bemutatása

A VSb főnévi deklinációs rendszere illusztrálja, hogy az óorosz nyelv első írásos emlékeiben - a XI.sz-ban - megfigyelhető változási tendenciák hogyan érvényesülnek, milyen törvényszerűségek alapján milyen fokra jutottak a XII.sz-ban.

Az alkalmazható vizsgálódási módszer a példaanyagtól függően a következő lehet:

- a/ a vizsgált jelenségre vonatkozó összes példa felsorolása,
- b/ egy-egy kiragadott példa vizsgálata,
- c/ a fenti két módszer együttes alkalmazása.

A XI-XII.sz. a változás korszaka az orosz főnévragozás történetében. A különböző szláv hangfejlődési tendenciák működése az ieu. tövek szerinti deklinációs rendszer felbomlásához, a nemek szerinti ragozás kialakulásához vezetett. Már az ieu.-ban is volt bizonyos kötöttség tő és nem között, az ősszlávban pedig megkezdődött az egyes deklinációs típusok nemhez való kapcsolása, ami az óorosz nyelvben az egyetlen rendezőelvvé vált a főnévragozás fejlődése során.

A XI-XII.sz-i nyelvemlékek a tő szerinti ragozás eltűnését és a nemek szerinti deklináció kialakulásának folyamatát párhuzamosan tükrözik, vagyis két rendszer interferenciája lép fel.

Ha hü képet akarunk kapni a VSb főnévi deklinációs rendszeréről, a régít és az újat nem egymástól elhatárolva, hanem összefüggésében kell vizsgálni. Így pontos képet kapunk a végbement fejlődésről is.

A XI.sz-ban az óorosz főnévragozási rendszerben a következő változási tendenciák figyelhetők meg:

- 1/ tövek egymásrahatása, ezen belül kettős

- végződéssek terjedése az -ő- tő szerinti paradigma G,D,Lsg-ban, valamint N,Gpl-ban,
2/ kemény/lágy paradigmák egymásrahatása,
3/ nominativusi formák megváltozása,
4/ személy kategóriájának elterjedése,
5/ kelet-nyugati izomorfia tükröződése,
6/ dualisi formák elvesztésének kezdete,
7/ vocativus eltűnése,
8/ tőkiegyenlítőzés megindulása.

A felsorolt tendenciák szoros és kölcsönös összefüggésben érvényesülnek.

Ha egy nyelvi rendszer változása a nyelvi törvények által kijelölt utat követi, a nyelvi rendszer homogenitása megmarad, sőt, a heterogén alakok egységesülése lép fel.

A felsorolt XI.sz-ban induló ill. elterjedő változások is az óorosz főnévragozásban uralkodó egységesülési tendencia részeként foghatók fel. Ugyanakkor ez a tendencia ellentmondásos - sokszor differenciációhoz vezet ill. azon keresztül érvényesül.

Ha egy nyelv fejlődése során nem a törvények által meghatározott utat követi, nő a variánsok száma az egyes nyelvi funkciókban.

Ez történik a deklinációs típusok egységesülése során megjelenő végződés-variánsok esetében is. A jelenség szinkrón/diakrón közös szemlélet alkalmazásával értelmezhető.

A diakrón tendencia - egységes deklináció kialakulása a nem, mint rendezőelv alapján. Ez természetesen a deklinációs típusok lecsökkenéséhez fog vezetni, melynek következtében homogénebbé válik a morfológiai rendszer. Ugyanakkor a rendszerben, nevezetesen a morféma szintjén, differenciáció jelei mutatkoznak: egyes esetvégzéseknel variánsok jelennek meg. A variáns viszont a szinkrón

rendszerben a valóság sokrétűbbé válásával történelmileg jelentkező igény kifejezésére szolgál; hozzá a konkrét flexiókat a kihaló deklinációs típusok szolgáltatják.

A nyelvi rendszer működésének tökéletes rendjét, szinkrónia és diakrónia teljes összefonódottságát mutatja az a tény, hogy ezek a kettős végződéses csak akkor maradnak meg, ha a nyelv szintaktikai szintjén saját önálló funkciót nyernek.

A fenti jelenség egyben az egységesülés dialektikus jellegét is példázza.

Tövek egymásrahatása

A VSb főnévi deklinációs rendszerében a nemek szerinti ragozás kialakulása során a tő szerinti paradigmák egymásrahatásának következő esetei fordulnak elő:

-ű/-ő/iő-, -ő/-ű-, -i/-ü-, -iő/-i-, -i/-iő-,
-i/-⁺men, -ő/-os/es-, -iő/-⁺men.

Egyes vélemények szerint az -ű/-ő- tő szerinti paradigmák egymásrahatása a legrégibb¹, de mindenképpen ez a legfontosabb jelenség a tövek egymásrahatása során.

Nyelvemlékünk példái alapján nem az -ű/-ő- tő szerinti paradigmák egymásrahatásának kialakulását, hanem a flexiók használatának törvényszerűségeit figyelhetjük meg, mivel egy XII.sz-i nyelvemlék az ósszláv nyelv középső szakaszában meginduló keveredés okairól információt nem adhat.²

E két paradigmarendszer egymásrahatásának következtében az -ő/-iő- tövű főneveknél kialakult kettős Gen-Loc-i végződés a nyelvtörténet egyik sokat vitatott kérdése.

A Gen-i kettős végződés a differenciáció

1 П.С.Кузнецов: Историческая грамматика русского языка. Москва, 1963 стр.69

2 В.И.Георгиев: Три периода развития праславянского языка. Славянская фил. т.XII
София, 1973 стр.14-15

jegyében jelenik meg, mely M.Gyejanova szerint "a legelterjedtebb változási típusok egyike a morfológiai rendszerben."³

Az -ű- tő -ő- tőre gyakorolt hatásának eredményeképpen először a Gen-i -OY flexió jelenik meg az -ő- tövű főneveknél.⁴

Megjelenésére sokféle magyarázat létezik.

M.A.Szokolova a Gen-i -OY elterjedését az élő/élettelen kategória elterjedésével hozza kapcsolatba.⁵ Sz.P.Obnorszkij a hangsúlyviszonyokat vizsgálva próbál magyarázatot adni a Gen-Loc-i -OY megjelenésére.⁶ Szemantikai momentumok is jelentős szerepet játszottak ennek a flexiónak a meghonosodásában.⁷

M.Gyejanova megállapítja és a VSb példái is tükrözik, hogy a Gen-i -OY flexió különböző esetvégződés-variánsok rendszerébe tartozik bele;⁸ a VSb-ben nevezetesen a G,Dsg, Npl-i végződésvariáns sor tagja volt /Lsg-i -OY flexióra VSb-ben példa nincsen/.

VSb-ben a Gen-i -OY használatára összesen három példa van:

И ОУМЪ БЕЩИНОУ ТВОРЯЩЕ МНОГАЯ ВЪ ХОЖЕНИИ
ЖФСт 100 об. 10

БЕЩИНОУ ВСЕМЪ НА НЯЮ СВТЕКЪШЕМЪ СЯ
ЖФСт 150 об.13

ИНОГО ПРЯВОУ ТРЕБУЮЩЕ ЖФСт 52.7

ami közel 3%-os -ű- tő hatást tükröz a 96%-os

3 М.Деянова, Д.Станишева: Изменения на морфологическом уровне, обусловленные явлениями синтаксиса, София, 1976

4 П.С.Кузнецов: idézett mű, 70.old. стр.80

5 М.А.Соколова: Очерки по исторической грамматике русского языка, Москва, 1962 стр.103-104

6 С.П.Обнорский: Именное склонение в современном русском языке, Ленинград, 1927 вып.1 166 стр.

7 А.А.Шахматов: Историческая морфология русс. языка, Москва, 1957с.20

8 М.Деянова: Д.Станишева: idézett mű, 87.old.

eredeti -a flexióval szemben /1% egyéb - el-
írás, stb./, ill. számos -ō- tövű főnév áll -oy
végződéssel ott, ahol a birtokviszony kifejezésé-
re más paradigmákban is Dat-t használnak a szin-
taktikai lehetőségeknek megfelelően/dat.possessivus/.

Mivel a VSb könyvnyelvi emlék és a Gen-i -oy
használata M.A.Szokolova szerint az élőbeszédet
jellemzi,⁹ ezeket az alakokat dativusként értel-
mezzük.

Megállapítható, hogy a Gen-i -oy mint lehet-
séges variáns létezik nyelvemlékünkben, de annak
könyvnyelvi volta miatt nem realizálódott. Erre
enged következtetni az a tény is, hogy az -ū- tő
szerinti paradigma hatása Lsg-ban egyáltalán nem
jelentkezik a VSb-ben, bár A.I.Szobolevszkij szerint
jellemző a halics-volhiniai emlékekre.¹⁰

A végződésvariánsok közül VSb-ben a Dsg-i
-ОВИ is megtalálható. VSb-ben ezt a végződést
-ō-/-iō- tövű élőlényt jelentő főnevek kapják,
mintegy 20%-ban. V.M.Markov megállapítását támaszt-
ják alá a példák, akinek véleménye szerint a Dsg-i
-ОВИ végződés az élőlényt jelentő főnevek saját-
tossága.¹¹

VSb példái a következők /a teljesség igénye nélkül/:

... РЕКУ ... И ДРОУГОВИ СИ ЖФСт 156 об.17

И ПЪНИНЕ КОУПЪНО СЪ НИМИ ѠДАВЪЗ БЪВИ
ѠБЪИЧНОЕ ЖФСт 165 об. 4

ПОДРАЖАЮТЬ И СИ МОУЖЕВИ ЖФСт 69.18

9 М.А.Соколова: idézett mű, 64.old.

10 А.И.Соболевский: Два древних памятника галицко-
волинского наречия. РФВ, 1884 т.XII №3 стр.113

11 В.М.Марков: Историческая грамматика русского языка.
Именное склонение. Москва, 1978 стр.25

Az élettelen főnevek 100%-ban a normál -ОУ / -О / végződést kapják.

A himnemű, eredetileg -и- tövű ОГНЬ a -іő- tö hatása alá kerülve kizárólag

ОГНЬБИ 117.10, 151 06.9, 150 06.9 alakban szerepel. A látszólagos ellentmondást az a tény oldja fel, hogy ez az élettelen jelentést hordozó főnév nem eredendően -іő- tövű.

A VSb példái azt mutatják, hogy a Dsg-i kettős végződés kapcsolatba hozható az élő/élettelen kategória elterjedésével. Mivel az -ОБИ végződést csak élőlényt jelentő főnevek kapták, ez a flexió, ha nem is véglegesen, de önálló funkciót kapott. A személy megkülönböztetése Dsg-ban egy új grammatikai mozzanata a nyelvnek; a szláv morfológiai rendszerre jellemző módon azonban az új igényt nem újképzéssel, hanem morfémaátvitellel elégíti ki a nyelv.

A végződés gyakori előfordulását nyelvemlékünkben elősegítette az is, hogy délorosz emlékekkel van dolgunk - ezekre az emlékekre jellemző a D-i -ОБИ végződés használata.¹²

Npl-ban, ha kis mértékben is / 4% /, de szintén tükröződik az -ү- tö szerinti paradigma hatása:

И НАЖЕ Ъ НИХЪ СТРОУПОВЕ ЖФСТ 129.10
НЕИ ЖЕ НАКО ОУДОВЕ КВИЖДО СЪЧЕТАЕМЪ
СЪЖ ЖФСТ 120.6

F.P.Filin szerint az -ОВЕ végződés, melyet a személy kategóriájának jelölésére használtak, igen elterjedt volt a délorosz emlékekben.¹³ VSb példái nem mutatják ezt. A.A.Sahmatov az életrajzi emlékek jellemzőjeként említi ezt a végződést, ugyanakkor kijelenti, hogy az -ОВЕ kizárólagos flexió ebben a funkcióban sem volt.¹⁴ A.I.Szobolevszkij szerint

12 Ф.П.Филин: Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Ленинград, 1972 стр.366

13 Ф.П.Филин: idézett mű, 390.old.

14 А.А.Шахматов: Очерки древнейшего периода истории русского языка "Энци.сл.фил."вып.11.1 Пг., 1915 стр.103

az -OBE, -EBE úgy, mint az -ű- tő szerinti paradigmától átvett többi végződés, népi formák voltak.¹⁵ Nyelvemlékünk példái ill. a példák hiánya ezt látszik igazolni itt és az -ű- tőtől átvett többi flexió esetében is. A fordító/másoló a könyvnyelvi végződést használta, ahol mégis az -OBE, -EBE fordul elő, - ez élettelen főneveknél jellemző - az a másoló erre vonatkozó ismereteinek hiányosságára utal.

A többi esethez képest Gpl-ban nagymértékben érvényesül az -ű- tő szerinti paradigma hatása nyelvemlékünkben.

A személyt jelentő főnevek közel 15%-a, az élettelen jelentést hordozó főnevek 48%-a kapta az -OBB végződést.

Ez a tény M.A.Szokolova megállapítását támasztja alá, mely szerint az -ű- tő szerinti paradigma végződései közül a könyvnyelvben egyedül a Gpl-i -OBB megléte jellemző.¹⁶

Azon kívül, hogy az élettelen jelentő főnevek nagyobb százalékban kapják ezt a végződést, elterjedésükben rendszerességet a VSb-ben nem fedezhetünk fel:

pl. И МНИХОВЪ МНОЖЕСТВО И ЛЮДИ ЖФСТ 170 об.13
И ТРОУДОВЪ СВОИХЪ ИСТОРПѢВЪШЕ ЖФСТ 99 об.8
НЪ И РАСТОЯЩИХЪ ОУДОВЪ СЪВЪКОУПИТЕЛЪ
ПОТРЕБЕНЪ БЫВАЕТЪ ЖФСТ 96.13
КАКО БѢСОВЪ НЕ БОЮ СЯ ЖН 3.6

A példák azt mutatják, hogy ha könyvnyelvi volta miatt korlátozottan is, de él az -ű- tő szerinti flexiók használatának lehetősége a könyvnyelvi VSb-ben. Az -ű- tövű főnevek Gen-i -OBB flexiója

15 А.И.Соболевский: Лекции по истории древнерусского языка. Изд4 Москва, 1907 стр.172

16 М.А.Соколова: idézett mű, 118.old.

az új rendszerben regrammatizálódik és önálló funkciót betöltve megmarad; A VSb-ben kisszámú illusztrálása a nyelvemlék könyvnyelvi volta-val magyarázható. Ugyanakkor ennek a végződésnek a megjelenését a korban uralkodó egységesülési tendenciát kísérő differenciáció példajaként fogható fel.

A Dsg-i -*OBH*, amellet, hogy bár kezdetben az élők megkülönböztetésére használják, de végül önálló funkcióját nem őrzi meg, azért nem terjedt el, mert nincs összhangban a singularis egységesen egy-két fonémából álló flexió-rendszerével - ellentmond az egységesség elvének. Ugyanezt mondhatjuk el a Npl-i -*OBĖ* -ről is, azzal a különbséggel, hogy nem a plurális esetvégződéseinek, hanem a nominativus esetvégződéseinek relációjában vizsgáljuk.

A Gpl-i -*OBZ* a N-Accsg-szal való homonimia megszüntetése, az egyértelműbbé válás tendenciájának jegyében jelent meg. A tendencia erősségét mutatja az a tény, hogy ez a végződés a könyvnyelvben is elterjedt.

R. Jakobson mai orosz nyelvre megállapított implikációs törvényeinek egyike kimondja, hogy egyes és többes szám heterogenitását mutatja az a tény, hogy ha az egyik számban van null végződés, a másokban - ritka kivétellel - nincsen; és egy null morféma van az egész rendszerben.¹⁷

A XII.sz-i óorosz főnévi deklinációs rendszerben az -*ŏ* / -*iŏ* - tövű főnevek N, Accsg, Gpl-ában -*z* ill. -*ĭ* flexiót találunk. Ismerve a redukáltak sorsát, tudjuk, hogy később az -*z* / -*ĭ* flexiót null morféma váltja fel ezekben az esetekben.

A N, Accsg - Gpl nem megengedett hominimiájának kiküszöbölésére Gpl-ban az -*z* / -*ĭ* -t felváltja az -*OBZ* / -*ĖBZ* flexió, vagyis megállapíthatjuk,

17 P.O.Якобсон: Морфологические наблюдения над славянским склонением стр.17
American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists
Moscow, Sept. 1958

hogy a XII.sz-i szinkrón rendszerben kialakulnak a feltételei annak, hogy R.Jakobson a mai orosz nyelvre vonatkozó ismerttetett megfigyelését megtehesse. A szinkrón rendszerben felfedezhetjük a nyelv változásának irányát.

Az óoroszban még az írásbeliség előtt elterjedt az -ŭ- tő szerinti paradigma - ъМб végződése Insg-ban. M.A.Szokolova szerint nem kizárólagosan óorosz jelenséggel van dolgunk;¹⁸ N. von Wijk megállapítja, hogy ez a végződés a nyugati szláv nyelvekben is megtalálható.¹⁹ H.Tóth Imre pedig a K-Ny-i szláv izomorfizmus jelenségei közé sorolja az -ѣМб flexiót.²⁰ Más vélemények szerint ez a végződés az óorosz nyelv megkülönböztető jegye.

Nyelvemlékünk az -ОМб /-ЕМб, -ѣМб/-ѣМб végződés arányát a következőképpen tükrözi:

<u>himnem</u>		<u>semleges nem</u>	
<u>-ѣМб</u>	<u>-ОМб</u>	<u>-ѣМб</u>	<u>-ОМб</u>
74%	26%	68%	32%

Egy XII.sz-i nyelvmelékben az -ОМб /-ЕМб végződés kétféleképpen jelenhetett meg: egyrészt a redukáltak kiveszésével az erős helyzetben lévő ѣ > О, ѣ > Е teljeshangzóvá alakulásával, vagyis fonetikai úton, másrészt pedig morfológiai úton könyvnyelvi hatásra, a könyvnyelvi -ОМб /-ЕМб használatával.

Megvizsgálva a redukáltak helyzetét a VSb-ben, kimondhatjuk, hogy a nyelvemlék őrzi a redukáltakat, etimológiailag helyesen használja őket. Kivételeket szó végén találunk - itt a másoló keveri a két redukáltat. Gyenge helyzetben néha el is hagyja őket. A mintegy 30%-ban jelentkező -ОМб végződést VSb-ben könyvnyelvi végződésnek foghatjuk fel.

Megállapításunkat alátámasztja A.A.Sahmatov véleménye, miszerint " Az eredeti óorosz emlékek tovább őrzik

18 M.A.Соколова: idézett mű, 108.old.

19 Н.Ван-Вейк: История старославянского языка, Москва, 1957 стр.242

20 H.Tóth Imre: Bev.a szláv nyelvtud.

Bp., 1977 113.old.

a redukáltakat."²¹

Közvetve igazolja ez azt is, hogy a nyelvemlék fordítása orosz fordító munkája, aki igyekezett betartani a könyvnyelvi szabályokat.

A VSb-ben három -ŭ- tövű főnév szerepel:
СѢИѢ, ПОЛѢ, ДОМѢ

28 előfordulással.

Az -ŏ- tő szerinti paradigma hatása Gen-ban nem érvényesül, bár a kor többi nyelvemlékében találhatunk -a flexiót hordozó példákat. Dsg-ban 50-50%-ban szerepel az eredeti -ОВИ és az -ŏ- tő szerinti paradigma hatására felvett -ОУ flexió. Bár példáink száma kicsi - összesen hat - mégis megállapítható, hogy a Dsg-ról kialakítható kép jól illeszkedik a főnévi deklinációs típusok egységesülésének korszakába. Ugyanazok a főnevek a véletlen folytán ugyanolyan arányban veszik fel mindkét végződést:

НИ КѢ ДОМОУ ТОМОУ ИДЕ ЖН 31 об.4

... ДОМОВИ ЖФСт 126 об.17

СЛАВѢ ѠЦЮ И СНОУ ЖН 33.1

... И СТАВРѢКИЮ СНОУ НЕГО ЖФСт 99 об.8

И СНѢВИ БЖИЮ СЪМѢСИВѢШОУ СѢ ЖФСт 109 об.8

... СВОЕМОУ СЪЧЕТАТИ СНѢВИ ЖФСт 145.5

Inpl-ban a XII.szában ritka példával találkozunk a VSb-ben:

СѢ СНѢИ ОУБѢЖАНИѢ ПОТОПѢ ... ЖФСт 84.18

Paul Diels a Ps.Euch.-ban talált СѢИѢИ ^{32a}/₁₁ példát.²²

21 A.A.Шахматов: idézett mű, 44.old.

22 Paul Diels: Altkirchenslavische Grammatik
Heidelberg, 1963 2.Auflage p.171

August Leskien viszont egyetlen ilyen példát sem hoz "Handbuch der Altbulgarischen Sprache" c. művében.²³ Az ószlávban tehát nem jelentkezik az -ѣ végződés az -ŭ- tövű főnevek Inpl-ában. Az "Именное склонение в славянских языках XI - XIV. веков" -ben megvizsgált 44 db XI-XIV.sz-i emlékből a vizsgált jelenségre összesen 8 példa van: 4 példa bolgár emlékből, egy példa a XIV. sz-i szerbben, kettő pedig óorosz nyelvemlékből található:

Изборник Святослава 1076 г.

Симоновская псалтырь /XIII.в./

V.M.Markov is az Изб.76 példáját adja meg az -ŭ- tő szerinti paradigma kommentálásánál.²⁴ VSb példája a XI-XIV. sz-i óorosz nyelv példatárát gazdagítja. Az -ѣ flexió az élő nyelv tükröződését jelenti a könyvnyelvi VSb-ben.

Voc-ban a

стѣи ѡѣ и сѣ ЖН 30 об.3

példa szerepel az -ѣ- tő szerinti paradigma -ѣ végződésével.

A grammatikai kontextus szolgál meggyőző magyarázatul ebben az esetben, annak ellenére, hogy itt is egyetlen példával van dolgunk. A secunder -iő- tövű ѡѣ hatására a vele azonos szókapcsolatban gyakran szereplő сѣ az adott könyvnyelvben - egyházi jelentéstartalommal - természetesen veszi fel az -ѣ végződést az eredeti -ѡ helyett.

A morfémaátvitel analógiás úton történik. A morfológiai változás megvalósulását szemantikai momentum segítette elő - az átadó ill. átvevő tag egyazon szókapcsolatban való gyakori használata.

Nyelvhasználaton alapuló morfológiai analógiával van dolgunk, amely fenntartás nélkül beleillik az érvényes egységesülési tendenciába.

23 August Leskin: Handbuch der Altbulgarischen Sprache
Weimar, 1910

24 B.M.Марков : idézett mű, 28.old.

Megállapítható, hogy a VSb-ben az -ő- tő -ű- tőre gyakorolt hatását tükröző példák - az ezen tőhöz tartozó főnevek kis számú előfordulása ellenére is - szinkrón/diakrón közös megközelítéssel értelmezhetők és helyük a VSb főnévi deklinációs rendszerében érvényesülő általános egységesülési tendenciában határozható meg.

Megállapítható továbbá, hogy a végső soron érvényesülő -ő- tő szerinti paradigma hatásával összefonódik az -ű- tő -ő-/-iő- tőre gyakorolt hatása, vagyis a tkp.-i tendencia fordítottjára is vannak példák. Ez egyrészt utal arra, hogy az -ő-/-iő- tövű főneveknél kialakuló kettős végződések még nem megállapodottak, másrészt pedig azt mutatja, hogy a főnévi deklinációs típusok nemek szerinti egységesülése átmeneti stádiumban van.

-ű- tövű főnevek a VSb-ben

M.A.Szokolova szerint "основы на -ū /в др.р. языке/ уже не составляли особого склонения, так как на основе форм. вин.п.ед.ч. уподобились к основам на согласный." ²⁵

Mivel nőnemű mássalhangzós tövű főnév igen kevés volt, ezek az -i- tő hatása alá kerültek és velük együtt az -ű- tövű főnevek is.

VSb-ben igen kevés -ű- tövű főnév fordul elő.

A КРЗББМЗ жрст 6802.3 alak végződése még az írásbeliség előtt alakult ki, mivel azt a főnevet a Gen-i -ē kivételével az -i- tövű nőnemű főnevek paradigmája szerint ragozták már az ószlávban. ²⁶ Így ez az alak tkp. könyvnyelvi forma.

Az -i- tő hatása várható lenne Gsg-ban; a VSb-ben az -и flexió azonban csak a locativusban aktív. Lsg-ban csak az -и flexió fordul elő, az eredeti -ē használatára nincsen példa:

²⁵ M.A.Соколова : idézett mű, 125.old.

²⁶ Paul Diels: idézett mű, 179.old.

A fenti két példa tehát a dativus és locativus szinkrón rokonságát bizonyítja. Egyben a nyelv egyszerűsítésre való törekvését is mutatja.

VSb-ben az -ū- tövű főnevek Insg-ában -bHO/-HIO grafikai variáns fordul elő:

<u>-bHO</u>	<u>-HIO</u>
40%	60%

Az -HIO könyvnyelvi, míg az -bHO népnyelvi forma nyelvelmlékünkben.

A mássalhangzós, -ō- és -i- tövű főnevek viszonya

A mássalhangzós tövű főnevek deklinációja volt a leglabilisabb a paradigmarendszerek közül. Már az ószláv nyelvelmékek - Cod. Zogr., Mar., Ass., Supr., Cloz. Sav., etc. - számos példát tartalmaznak a tövek egymásrahatására a mássalhangzós tövű főnevek különböző alakjaiban.²⁸

A VSb példáit megvizsgálva láthatjuk, hogy a nyelvelmlékben szintén vannak a mássalhangzós, -ō- és -i- tövű főnevek egymásrahatását illusztráló példák.

A himnemű mássalhangzós tövű főneveknél az -i-tő, az -os/es- tövűeknél az -ō- és -i- tő, a ⁺men tövű semleges nemű főneveknél alapvetően az -i- tő hatása érvényesül.

Mivel a VSb könyvnyelvi emlék, ami alapvetően az egyházi szláv normákat tükrözi, felmerül a kérdés, hogy a VSb mássalhangzós tövű példái a XI-XII.sz-ban aktív tő szerinti paradigmarendszerek egymásrahatását tükrözi-e, vagy pedig az írásbeliség kezdetén rögzített flexiókat veszi át a másoló és azok jelennek meg a XII.sz-i könyvnyelvi emlékekben.

Gsg-ban a VSb-ben összesen öt példa szerepel a himnemű mássalhangzós tövű főneveknél:

28 Paul Diels: idézett mű, 163, 169-170.old.

ѠЛОУЧАШЕТЬ ОУБО ЧАСТЬ КОГТО ЖЕ ДНѢ СЕБЕ ЖФСТ 50 о.13
 НЕ ДНѢ ЧЛВЧА БОТА СІА ЖФСТ 89 о.13
 ... ВЪЧЕРЪШНІАГО ДНѢ ЖФСТ 169 о.б.1
 ѠНѢ ЖЕ Ѡ ДНѢ ТОГО... ЖН 8.5
 ... Ѡ ЧЛВЧА... ДНІИ ЖФСТ 113 о.б.4

Paul Diels példaanyagát megvizsgálva láthatjuk, hogy az ószláv nyelvemlékekben elvétve találunk Gsg-ban -и flexiót ebben a paradigmában.²⁹ A ДБНИ alakot XII. sz-i hatásnak foghatjuk fel. Az élő nyelv tükröződik az -и flexió használatában.

Lsg-ban a ДбНб könyvnyelvi alakjai szerepelnek, az -и- tő hatása nem jelentkezik:

pl. ВЪ ДНѢ ИЛИ ВЪ НОЩИ ЖН 4 о.б.10

A GDu-i ДННЮ ЖФСТ 166.2

példa az -и- tő szerinti flexiót hordozza. A szabályos -ОУ flexió mellett Paul Diels az -ИЮ flexiót a Supr.-ben, Sav.-ban fedezte fel.³⁰

Baleczky-Hollós szerint ez a végződés már az ószlávban az -и- tő analógiájára alakult ki, az ószlávban az írásbeliség kezdetén már ez a flexió tükröződött.³¹

A XII.sz-i VSB példáját könyvnyelvi alaknak foghatjuk fel.

A mássalhangzós tövű főnevekről tett megállapításunkat, miszerint már az ószláv nyelv egy felbomló paradigmarendszert tükrözött és így a XII.sz-i nyelvemlékben jelentkező -и- tő hatást mutató alakokat nem feltétlenül kell XII.sz-i fogantatásának felfogni, hanem könyvnyelvi formának is elfogadhatjuk, a ДбНб főnév dualisa is alátámasztja.

Az -ѡ- tő hatásának érvényesülését a himnemű mássalhangzós tövű főneveknél két érdekes példa jelzi a VSB Gpl.-ában:

32 ДЕВІАТЪ ДЕСІАТЪ ВСѢХЪ ДНѢВЪ... ВЪ БОЛЕЗНИ...
 ЛЕЖАЩОУ ЖФСТ 136 о.б.5-6

ВЪ НЕМЪ ЖЕ И ДНѢВЪ НЕМІО ПРЕБІВЪ ЖФСТ 143.18

²⁹ Paul Diels: idézett mű, 163.old.

³⁰ Paul Diels: idézett mű, 164.old.

³¹ Baleczky Emil-Hollós Attila: Ószláv nyelvtan
 Budapest, 1978 /3. kiadás/
 112.old.

Baleczky-Hollós "Ószláv nyelvtan" c. könyve megállapítja, hogy a ДбНб főnév N-Accsg-i alakja ДбНб , a többi esetben a КАМЪ mintájára ragozódik, kemény végződésekkel, a ДбН-тѣ alapulvéve.

Gpl-ban tehát egy ДбНѣ formát feltételeznek.³²

Paul Diels a ДбНѣ Gpl-i formát feltételes alakként adja meg, az ószlávban alavetően ДбННН alakot feltételez.³³

M.V.Markov szerint az óoroszban a ДбНб Gpl-a ДбНѣ és ДбННН lehetett.³⁴

A fenti magyarázatokat figyelembevéve, és azt, hogy a mai orosz dialektusokban гѣн alak is létezik,³⁵ az -OBZ végződést VSb-ben normál formának foghatjuk fel, eltekintve természetesen attól, hogy -ö- tőn keresztül érvényesülő -ű- tő hatására kialakult flexióval van dolgunk.

Az -ö- tövű főnevek hatását legnagyobb mértékben az -os/es- tövű főnevek tükrözik. Az -os/es- tövű főnevek a N,Accsg-i azonos végződés és a nembeli azonosság miatt kerültek a semleges nemű -ö- tövű főnevek hatása alá.

Kiril Mircsev a mássalhangzós tövű főneveket vizsgálva megállapította, hogy "имената на ес основи показват по-малка устойчивост в историята на български език, отколкото имената от другите съгласни основи. Тяжното смесване с имената на о основи среден род е започнало още от старобългарската епоха"³⁷

32: Baleczky-Hollós: idézett mű, 111.old.

33 Paul Diels: idézett mű, 164.old.

34 В.М. Марков : idézett mű, 32.old.

35 С.П.Кузнецов :idézett mű, 59.old.

36 Кирил Мирчев: Историческа граматика на български език, София, 1978 стр.174

H. Tóth Imre szerint " В живом русском языке во время образования письменности основы на -s не склонялись отдельно, они склонялись уже в древних памятниках по основам на -o ." ³⁷

Az ószláv nyelv tehát már az írásbeliség előtt kialakult -ő- hatást tükrözte. Ezt igazolják Paul Diels ószláv nyelvelmékekből vett példái is. ³⁸ Valószínű tehát, hogy a VSb -os/es- tövű, -ő- tő hatást mutató példái csak részben kerültek a nyelvelmékbe a XII.sz-i népnyelv hatására. A példák egy részében a másoló már az eredetiben meg-lévő alakokat adta vissza munkája során.

A VSb-ben az -ő- tő hatása az -os/es tövű főneveknél G,D,Ins,Lsg-ban és N,AccG,Lpl-ban jelentkezik, a nyelvelmék többi példáihoz viszonyítva, szép számmal. Lsg-ban és dualisban az -i- tő hatása is jelentkezik.

Gsg-ban a példák 50%-a az -ő- tő szerinti végződést hordozza:

pl. ... же и слова рзди... ЖФСт 63 об.16
... рзди рззлочаете сз т тблз жн 16 о.11
de: ... положените чстнзго нго телесе ЖФСт 170 о.

A слова , тблз , дрбз alakok a Supr.,Mar., Ass., Euch.-ban is előfordulnak. ³⁹

VSb-ben a дрбз Gsg-ban csak дрбз жн 28 об.5, 29.8 etc. alakban fordul elő. Ez a főnév az összes többi esetben kivétel nélkül az -ő- tő szerinti paradigma végződéseit kapja /bár ószláv szó/.

A нбз főnév Gsg-ban csak könyvnyelvi végződéssel jelenik meg:

pl. ... огнб сз нбсе сзнидетб жн 13.3

Paul Diels az ószláv emlékekben nem talált нбз főnevet -ő- tő szerinti flexiókkal. ⁴⁰

Az -ő- tő szerinti paradigma végződése az -os/es tövű főneveknél legaktívabban a Dsg-ban jelentkezik.

37 H.Tóth Imre: К истории склонения имен существительных

38 Paul Diels: idézett mű, 169-170. в р. языке, Szeged, 1962

39 Paul Diels: idézett mű, 170. old. Dis.Slav. 170

40 Paul Diels: idézett mű, 170-172. old.

65%-ban - OY flexió szerepel ebben az esetben:

pl. МАЛО ЖЕ ТѢЛОУ ДАВЪ ПИТИЕ ЖФСт 44 об.11

de: ...МАЛОУ ТЕЛЕСИ ОУБО ПРИИМЕШИ ОУТѢХОУ

ЖФСт 132.8

Az ószláv nyelvemlékek is szép számmal tartalmaznak -OY flexiót hordozó példákat Dsg-ban.⁴¹

Insg-ban a VSb-ben előforduló -os/es- tövű főnevek -OMb vagy -ѦMb végződést kapnak.

F.F.Fortunatov szerint az ószlávban a mássalhangzós tövű főnevek Insg-ban -ѦMb/-ЕМb/ flexiót találunk:

" в твор.ед. имен с основами на согласную мы находим в старославянском языке как образование на -ьмь, так и образование на -емь. Что касается ь перед -мь в твор. ед. таких имен, то оно тождественно с ь в ПѢТѢМб, то есть основой на ieu.-i-."

/Az -ЕМb forma F.F.Fortunatov szerint a Lpl-i -ЕХѢ analógiájára alakult ki./⁴²

Paul Diels megfigyelése szerint az -ѦMb /-ЕМb/ mellett -OMb és -ѦMb alakok is szép számmal fordulnak elő az ószláv emlékekben.⁴³

A VSb-ben megfigyelhető, hogy az -ö- tű szerinti paradigma vált teljes mértékben uralkodóvá ennél az esetnél, olyannyira, hogy az -ö- tőnél megfigyelhető -OMb /-ѦMb változás is megfigyelhető:

-ѦMb
30%

-OMb
70%

Bár valószínű, hogy a VSb másolója a munkája alapjául szolgáló kéziratban is talált -OMb /-ѦMb flexiókat. Insg-ban, az, hogy az archaikus -ѦMb /-ЕМb/ teljes mértékben kiküszöbölődött a nyelvemlék főnévi deklinációs rendszeréből, a XII.sz-i élőnyelv hatására

41 PaulDiels: idézett mű, 170.old.

42 Ф.Ф.Фортунатов: Избранные труды, Москва, 1956 стр.399 II

43 Paul Diels: idézett mű, 171.old.

is kellett, hogy történjen.

A 30-70%-os arány azt mutatja, hogy a másoló igyekezett betartani a könyvnyelvi formát, de nem az -os/es, hanem az -ő- tő szerinti paradigmára érvényes könyvnyelvi normát. Ez azt mutatja, hogy a XII.sz-ban az -os/es tövű főnevek Insg-ban az -6M6 flexió teljes mértékben elveszett az élő nyelvből.

Lsg-ban nemcsak az -ő-, hanem az -i- tövű főnevek hatása is érvényesül a VSb-ben:

p. HECT6 CTQX2 H2 DPBB ICÖBB KH-29.4
...P2H21 H2 TEB... ЖФТ 35 о6.3-4
B2 TAKOM6 TELECH UCZXWIM6
ЖФТ 133.13

Eredeti - e flexiót nem találunk a VSb-ben Lsg-ban. Mindkét VSb-ben fellépő flexió az ószláv emlékekben is előfordulhat.⁴⁴

A dativus és locativus aktivitását kétdimenziós alapon megállapított szinkrón rokonságuk magyarázza.

Npl-ban egy példa hordozza az -ő- tő szerinti -a végződést:

... DPB2 ... CTOTXOYT6 ЖФТ 44.3

Ilyen alakokkal az ószláv emlékekben is találkozunk.⁴⁵ Ugyanakkor CIOBEC2 39 о6.7, 82.9, 85.2, 154 о6.8 alakok is szerepelnek.

Bár az -ő- tövű himnemű főneveknél a Gpl-i -ŷ kiküszöbölésére irányuló tendencia érvényes, a semleges nemű -os/es- tő szerinti paradigma Gpl-ában ez az -ŷ jelenik meg. A jelenség ellentmondásosnak tűnik.

A himnemű főneveknél az -ŷ N,Accsg, Gpl-i homonim

44 Paul Diels: idézett mű, 171.old.

45 Paul Diels: idézett mű, 171.old.

formák voltak. A semleges nemű főneveknél ez a homonimia nem áll fenn, mivel a N, Accsg-i végződés -O volt. Tehát teljesen indokolt a rövidülés jegyében megjelenő -Ű flexió elterjedése.

A szinkrón rendszer ismerete segített az esetvégződés-átvitel magyarázatában.

Az -Ű- tő szerinti forma elterjedése Gpl-ban 20%-os a VSb-ben:

pl.

ТРИ ЖЕ ТЪХЪ СЛОВЪ ... ЖФСт 83.18

de:

СЪ ВЪШЕ СЛОВЕСЪ СВОТЪ ИЗНОЧАЩЪ

Lpl-ban az -Ű- tő szerinti -ЪХЪ ЖФСт 107.3
mintegy 50%-ban él a VSb-ben;

pl.

ПРЕБΟΥДЪТЕ ВЪ МОИХЪ СЛОВЕСЪХЪ

de: ТОГДА ВИДЪШЕ(ТЪ) ВЪ СЛОВЕСЪХЪ ОБОЩЕНИЪ ЖФСт 166 об.12
ЖФСт 40.2

-ЪХЪ végződéssel az ószláv emlékekben is találkozunk.⁴⁶

Dualisban az -os/es- tövű főnevek az -i- tő hatását tükrözik; a VSb-ben csak az -i- tő szerinti végzések fordulnak elő:

pl. а самъ съмѣжаше ѡчи AccDu ЖН 5.3

...и сѣи оубо предъ ѡчимъ имоуще ЖФСт 88.10

Paul Diels az Euch, Sin.-ban kizárólag ilyen példát talált. Szerinte ezek a formák nőneműek.⁴⁷

A +men tövű semleges nemű főneveknél is az -i- tő hatása érvényesül G, Lsg-ban.

Gsg-ban az eredeti -Е végződés 70%-ban, az -i- tövűek -И végződése 30%-ban szerepel a VSb-ben:

46 Paul Diels: idézett mű, 171.old.

47 Paul Diels: idézett mű, 172.old.

pl. НЕ БЕЗЪ ВРЕМЕНИ ЖЕ УБЪЧЕ ... ЖФСТ 75.06.12

A Lsg-ban álló két példa az -i- tövűek végződését kapja:

ЧЛВКЪ ЖЕ ТЪ ПО МАЛЪ ВРЕМЕНИ СЪЛЕЖЕ
ТВОРИТИ ИЪ У ВРЕМЕНИ ЖФСТ 75.8

Lsg-ban - Е flexiós példa a VSb-ben nincsen.

G, Lsg-ban az ószláv emlékekben is - И flexiót mutató példák vannak.⁴⁸

Insg-ban a +men tövű semleges nemű főnevek a -iő-tő szerinti paradigma hatása alá kerülnek⁴⁹; az eredeti -ѣмъ flexió mellett -ez az összes példa 50%-a - -емъ végződéssel a VSb-ben 20%-ban találkozunk:

pl.
ЧЛВКЪ БЪ ВЪ КОСТАНТИНИ ГРАДЪ ИМЕНЪМЪ
НИФОНТЪ ЖН 28.06.2

de:
НЕ КЛЪНИ СЪА ИМЕНЕМЪ СТАГО ЖН 2.4

A fennmaradó példák elírásnak, hibának, stb. foghatók fel.

Az ИМѢМЪ alak érdemel figyelmet:

ВЕМЪ РЕЧЪ УНЪ КЪ НЕМУ ИМѢМЪ НАРЕКЪ
ЖФСТ 112.13

A példát a VSb kiadó kollektívája nem értelmezte.⁵⁰

Megvizsgálva a mai orosz dialektusokat, N.A. Mescserszkij megállapítja, hogy a -мя végű főneveknél a dialektusokban egész sor újképzés jelenik meg, aminek következtében ragozásuk kezd megfelelni a három alapeset egyikének. Ezek a főnevek leggyakrabban a поле mintájára változtatják meg ragozásukat. Megjelenik az име, без имя, по имю, с именем /имям/ paradigma sor.

A -мя végű főnevek ragozásának ilyen változása csaknem az egész orosz területen ismert.⁵¹

50 Выголексинский сборник, Москва, 1977 стр.542

51 Н.А.Мещерский: Русская диалектология, Москва, 1972 стр.135

48 Paul Diels: idézett mű, 173-174.old.

49 Кирил Мирчев: idézett mű, 173.old.

A VSb példáját mint ennek a változásnak egy korai megnyilatkozását értelmezhetjük.

A mássalhangzós tövű nőnemű főnevek az -i- tő szerinti paradigma hatása alá kerülnek. VSb-ben előforduló MATI alakjaiban ez a hatás nem tükröződik.

Áttekintve a mássalhangzós tövű főneveket a VSb-ben, megállapíthatjuk, hogy az -ő- ill. -i- tő szerinti paradigma hatását tükrözik. Példáinkat összevetettük az ószláv nyelvemlékek példáival és azt tapasztaltuk, hogy igen sok esetben ezek az emlékek is tükrözik a mássalhangzós tövű főnevekre gyakorolt -ő-/-i- hatást. Az írásbeliségben tehát már az írásbeliség előtt meglevő -ő-/-i- hatás rögzült az -os/es- tövű főneveknél. Ily módon a VSb -ő-/-i- tő hatását tükröző példái kettős fogantatásuak lehetnek - egyrészt a másoló a könyvnyelvben már meglevő alakot vette át, másrészt pedig a XII.sz-i élő nyelv hatására terjedtek ezek a flexiók a könyvnyelvi emlékekben. Mindez azt mutatja, hogy a mássalhangzós tövű főnevek archaikus flexió-rendszerre igen korán kiveszett az élő nyelvből. Az -os/es- tövű főnevek Insg-a egyértelműen tükrözi ezt a VSb-ben.

A VSb -os/es- tövű példái alapján a XII.sz-i könyvnyelvben felállítható paradigma-rendszer a következő:

Nsg CΛOBO	Npl CΛOB ₂ , -EC ₂	N-AccDu -
Accsg CΛOBO	Accpl CΛOB ₂ , -EC ₂	G-LDu -
Gsg CΛOB ₂ , -EC ₂ , -EC ₄	Gpl CΛOB ₂ , -EC ₂	D-InDu -
Dsg CΛOBOY, -EC ₄	Dpl CΛOBECbM ₂	
Insg CΛOBOM ₆ , -bM ₆	Inspl CΛOBECb ₁	
Lsg CΛOB ₂ , -EC ₄	Lpl CΛOBECbX ₂ , -bX ₂	

A mássalhangzós tövű főnevek paradigmáiban bekövetkező változások beleillenek a XII.sz-ról kialakult eddigi képbe ill. a legfőbb tendenciába - az egységesülésbe

-iō- és -i- tövű főnevek viszonya

A -iō- tövű főnevek hatására korán megkezdődött a himnemű -i- tő szerinti paradigma eltűnése.

VSb-ben kevés példa mutatja e két paradigma-rendszer egymásrahatását. A tendencia az -i- tő flexióinak -iō- tő szerinti flexiókkal való felváltása, de nyelvemlékünkben a jelenség fordítottjára is találunk példát:

Dpl РАЗДРѢШАЮТЬ ЖЕ СЯ ОУЖЕ И ОЦЕМЪ
ВЪТОЧИНА НАПАСТИ ЖФСт 142.11

de: ЛИ ОЦЕМЪ НЕ СЪПОСТРАДАШЕ
СТРАЖОУЩИМЪ ЖФСт 72.13

Az Inpl-i -ИМИ végződés az -i- tő szerinti paradigmának megfelelően keletkezett a -iō- tövű főneveknél himnemben és semleges nemben is:

ДОСЪЖЕНИИМИ ЖФСт 154 об.2

ПОКОИМИ ЖФСт 38 об.12

A Гb és ОГНb szavak csaknem teljes mértékben a -iō- tő szerint ragozódnak /bár eredendően -i- tövűek/, olyannyira, hogy Dsg-ban az -ū- tő hatását tükröző példáink is vannak:

pl. БѢДѢНЬ ИМѢХЪ ВЪ МАЛѢ ВСТА МИ СОУЩАНА
ОГНѢВИ ВИДѢЩИ ИСТРОШИМО ЖФСт 151 об.9

A Гb szó egyedül Voc-ban őrizte meg az -i- tő szerinti paradigma -И végződését. Ez szemantikai momentummal, nyelvhasználatból magyarázható.

Az egyházi szövegekben rendkívül gyakran előforduló

ГОСПОДИ ПОМИЛОУИ

szókapcsolat miatt őrződött meg ez a végződés.

A többi eset a -iō- tő hatását tükrözi:

pl. ИЛИ ПЫТА СЛОУЖИШИ ГОУ БОУ ТВОЕМОУ ЖН 2 об.11
... БѢШЕ БО ИКОНА Гb НАШЕГО ИС Хb ЖН 6 об.6

A többször előforduló

ОГНb qsg ЖН 26.11, 27.14, 27.6.
mellett ЖФСт 145 об.15, 151.1

ΠΟΥΤΙ ЖН 21.6, ЖФСТ 128.7, 146.о6.6

példákkal is találkozunk.

Megvizsgálva a VSb-ben a deklinációs típusok egymásrahatását, megállapíthatjuk, hogy a legaktívabb az -ő- tő szerinti paradigma -os/es tövű főnevekre gyakorolt hatása /bár a nagyszámú példa nem csak a XII.sz-i élő nyelv hatását képviseli/. Ez a jelenség teljes összhangban van a nemek szerinti egységesülés tendenciájával.

Annyira jellemző a két tő egységesülése, olyan magas fokot ért el, hogy -os/es- tövű főnevek paradigmarendszeréből származó flexióval az -ő- tövű főneveknél nem találkozunk, bár az esetek egymásrahatásánál az összes többi tőnél találkozunk a végső soron érvényesülő tendencia fordítottjával is.

A kép az -os/es- tövű főnevek deklinációjánál összetettebb volt, mint a többi esetben: az -ő- tő mellett hatott az -i- tő szerinti paradigma is. Igaz, ez a hatás a szinkrón szempontból legjobban indokolható locativusban érvényesült; az -i- tő hatása az -os/es tövű főneveknél tkp. a Lsg-ra és a dualisra korlátozódott. Az -ő- tő szerinti paradigma hatása összehasonlíthatatlanul jelentősebb.

A VSb-ben a második legaktívabb deklinációs típus az -ű- tő szerinti paradigma. Látszólagos ellentmondás van itt, hiszen ez a deklinációs típus eltűnik, hogy felváltsa őt az -ő- tő szerinti paradigma. Az ellentmondásra magyarázatot adnak a VSb példái: az -ű- tő szerinti paradigma hat ugyan In, Lpl-ban, pl.

ДАРЪМИ ЖФСТ 102.12, 130.4

ТРОУДЪМИ ЖФСТ 45.15

ПІРЪХЪ ЖФСТ 95 о6.6

azonban ezeknek a példáknak a száma elenyészően kicsi; az -ű- tő alapvetően azokban az esetekben fejti ki hatását, ahol a kialakuló kettős flexiók megmaradnak ill. a nyelv adott korszakában megmaradónak tűnnek /pl. a Dsg-i -OBN /, saját funkciójuk van, önálló jelentést hordoznak. Így van ez a Gsg-ban /Lsg-ban nincs példa a VSb-ben/, Dsg-ban, Npl-ban, ill. sajátos helyet foglal el a Gpl-i -Ъ helyett elterjedő -OBЪ flexió.

A nyelv fejlődése során a Dsg-i ill. Npl-i kettős végződéseket kiszűrte később, a XII.sz-ban azonban még ezeknek a flexióknak is önálló jelentésük volt: a személy kategóriájának megszilárdulása korszakában a személyt jelentő főnevek kapták a Dsg-i -OBN és Npl-i -OBE végződéseket. A nyelv XII.sz-i szinkrón síkját vizsgálva ezen flexiók megléte indokolt, hiszen az élő/élettelen kategória elterjedését támasztották alá, ezért hatolhattak be a könyvnyelvi VSb nyelvébe is.

A nyelv változása bontja meg majd ezt az összhangot, amikor az élő/élettelen kategória megszilárdul az orosz nyelvben. Ekkor az -OBN, -OBE végződés funkcióját veszítve eltűnik a főnévi deklinációs rendszerből.

A VSb-ben található nagyon kis számú -ű- tövű főnév tükrözi az -ő- tő hatását.

A himnemű -i- tő szerinti paradigma elveszését az $\tilde{P}_b$, $O\Gamma H_b$ főnév illusztrálja.

A nemek szerinti egységesüléssel együttjáró tövek szerinti deklinációs típusok egymásrahatása a VSb-ben tkp. törvényerejűvé vált; az egyes ragozási típusok a tendencia különböző fázisát képviselik ugyan, de a példák minőségét figyelembevéve általában kimondhatjuk, hogy a XII.sz-i könyvnyelvi emlékekben az élő nyelv hatása nagymértékben felfedezhető.

A kemény és lágy paradigmák viszonya

A főnévi deklinációs rendszer egységesülése során a XI-XII.sz-ban megkezdődik a kemény és lágy deklinációs típusok közti különbség el-tűnése, a lágy variáns kiküszöbölése.

A VSb főnévi deklinációs rendszere is tükrözi ezt a X.sz-ban induló jelenséget.

A kemény/lágy paradigmarendszerek egymásrahatása lágy/kemény hatással kezdődött, mely M.A.Szokolova megállapítása szerint is a jelenség kezdeti stádiumára jellemző.⁵²

A XII.sz-i VSb-ben két példa utal erre az -ā- tő szerinti paradigma Gsg-ában:

НИ ОУБО И МЛТВѢ ДЕЛО МБНѢ ЖФСт 35 об.5
... ВЪ ПРЕДЪСТОЯЩИИ МЛТВѢ ЖФСт 50 об.7

de: ... И ПО СЪКОНЪЧАНИИ МЛТВѢИ... ЖН 2 об.8

A lágy hatást mutató példák az adott esetben előforduló összes példa 5%-át teszik ki.

Az óorosz nyelvemlékek arról tanúskodnak, hogy az -ā- tövű főnevek Gsg-ában a - ѣ a XI-XII.sz-ban jelent meg.⁵³ Hatására a kemény variáns Gen-Dat-Loc-ában genitivus alapú szinkretikus alakok alakulnak ki. A - ѣ elterjedését N.P.Obnorszkij szerint elősegítik az -i- tövű főnevek Gen-Dat-Loc-ában meglévő azonos végződések, valamint az -ō- tő szerinti paradigma Gen-Dat-Loc-i lehetséges egységes - оу flexiója.⁵⁴

A szinkretizmus D.Sz.Ahmanova meghatározása szerint "сокращение в процессе развития языка числа категориальных форм, приводящее к грамматической омонимии".⁵⁵ A szinkretizmus történetileg a lágy/kemény paradigmarendszerek egymásrahatására jött létre.

52 M.A. Соколова: idézett mű, 127.old.

53 Славянское языкознание т.1-3, Москва, 1963-69

54 С.П.Обнорский : idézett mű /N.A.Mescherszkij

55 Д.С.Ахманова: Словарь лингвистических терминов Москва, 1966, стр.406

R.Jakobson formalista meghatározás szerint a szinkretizmus esetek alaki egybeesése, vagy másképp: az esetvégződészek különbségének felszámolása a különböző funkciókban.⁵⁶

R.Jakobson szerint a szinkretizmus lehet

a/ teljes

b/ részleges 1/ahol pl. csak a végzések fonémáinak száma azonos

2/ahol csak a végzések egy fonémája azonos /pl. a kezdő fonéma/.

A VSb példái - Accpl-ban is - teljes szinkretikus alakok.

A szinkretikus paradigmarendszerekben mindig kevesebb végződés szerepel, mint ahány eset van.

VSb-ben a МАТБА példáját vizsgálva az -ā- tövű főneveknél singularisban a hat esetet + vocatovusi formát /lásd M.A.Szokolovánál/⁵⁷ öt flexió fejezi ki.

A mai délorosz dialektusok őrzik az -ε flexiót Gsg-ban.⁵⁸

Az -ā- tő szerinti paradigma Accpl-ában is találunk egy példát a lágy/kemény hatásra:

ИЖЕ И СКВѢЖНѢ ВСЕ ИСПЫТАТИ ТѢМНИЧѢНІИ
ЖФСт 137.6

A végső soron érvényesülő kemény/lágy variánsok egymásrahatását megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a legtöbb példa a -iā- tövű főnevek Gsg-ában van:

pl. ... РЪДИ ЛѢГЪИИ... ЖФСт 103 об.5
БОЛИ ЖФСт 153.12

A normál -ѣ ill. könyvnyelvi -ѣ végződés helyett megjelenik a kemény flexió hatására kialakult -И, az etimológiailag elhomályosult ПОЛЪЗѢ pedig felveszi a kemény ragozási típus -ѣ végződését. Az -И flexió az előforduló

56 P.O.Якобсон : idézett mű, 25.old.

57 М. А. Соколова : idézett mű, 99.old.

58 Н. А. Мещерский : idézett mű, 129.old.

összes példa 5%-át, míg az -Ъl a 7,6%-át képviseli.

Lsg-ban az egyetlen

ПОЛБЗЪ ЖФСТ 154.5

példa jelenti a kemény hatást a VSb-ben, de etimológiailag elhomályosult volta miatt nem fogható fel teljes értékű példaként.

Accpl-ban szintén csak ez az egy példa szerepel:

ПОЛБЗЪl ЖФСТ 100.7

Megállapíthatjuk, hogy a VSb példái a kemény/lágy paradigmarendszerek egymásrahatásának kezdeti stádiumát tükrözik. A jelenség fordítottjával, a lágy/kemény hatással is találkozunk a nyelvemlékben. Ez -e hatás kezdeti stádiumát figyelembevéve - természetes, hiszen a VSb-ben más XI-XII.sz-ban induló ill. elterjedő jelenséggel kapcsolatban is azt tapasztaltuk, hogy egy jelenség nem célirányosan valósul meg, kezdetben a fordítottja jelentkezik. Különösen érvényes lehet ez a megállapítás a kemény/lágy hatásra, mely valóban a XI.sz-ban kezdődik meg. Ez magyarázza a kemény/lágy és lágy/kemény hatás példáinak közel azonos előfordulási százalékát a VSb-ben.

Nyelvemlékünkben az -ő/-iő- tő egymásrahatására is találunk példát.

Lsg-ban a kemény tő -Ъ végződése jelenik meg néhány példában semleges nemben:

КАКО ЖЕ ВЪ ОБЩИМЪ СЪКРОВИЩЕ ... ЖФСТ 35.6

... ВЪ ТЪКОВЪМЪ СОУЩИЩЕ ЖФСТ 165.10

Ez a normál -и flexió 96%-os előfordulása mellett szintén kis hatásnak minősül.

A fentemlített két példában megjelenő -е érdemel egy kis figyelmet.

Ebben az esetben a flexió -Ъ volt. M.A.Szokolova megállapítása szerint már a legkorábbi óorosz emlékekben is vannak olyan példák, amelyek arról tanuszkodnak, hogy a Ъ kiejtése az e-hez vagy i-hez

közeledett. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a halics-volhiniai dialektus a XIII.sz-ig megkülönböztette a Ъ -ot. Ebben a dialektusban a reflexiója később i lett.⁵⁹

Ilymódon a VSb-ben a Ъ / € grafikai variáns, mellyel a nyelvelém más példáiban is találkozunk /pl. ДРЕВЪ 30.2, ВРЕМЯ 31.06/.

Az -ő/-iő- tő szerinti variánsok egymásrahatása is azt tükrözi, hogy a kemény/lágy hatás a VSb-ben kezdeti stádiumban van.

G.Bonfante a szinkrón nyelv diakrón mozzanatainak felsorolásánál említi, hogy a nyelvjárási alakok történelmi formákat hordoznak.⁶⁰ A lágy/kemény hatásra kialakult szinkretikus Gen-Dat-Loc-i formák elvesznek az irodalmi nyelvből, de a dialektusokat megvizsgálva ma is találkozunk от жене, до войны, у воде alakokkal.⁶¹

A nyelv szinkrón rendszer őrzi a története folyamán felmerült, majd eltűnt alakokat.

Kelet-nyugati izomorfizmus

Az óorosz nyelv sajátossága, megkülönböztető jegye az ún. kelet-nyugati izomorfizmus megtestesítőjeként a -iā- tövű főnevek Gsg-ában, valamint N, Accpl-ában és a -iő- tő szerinti paradigma Accpl-ában az egyházi szláv -А végződés helyén elterjedő -Ъ flexió.

Ez a homályos eredetű flexió igen korán, már a XI.sz-ban az ószláv kéziratokról másolt óorosz könyvekben megjelenik. De a -Ъ végződés a XI.sz-ban még csak szórványosan fordul elő a nyelvelémekben a felsorolt esetekben. Kezdetben az óorosz emlékekben is a könyvnyelvi -А /2/ végződés az uralkodó és egészen a XIV-XV.sz-ig találunk ilyen végződéseket.⁶²

A.I.Szobolevszkij szerint az egyházi szlávról

59 M.A. Сокколова: idézett mű, 126-127. old.

60 G.Bonfante: The Neolinguistic Position Language 23, 1967

61 H.A. Мещерский: idézett mű, 129. old.

62 M.A. Сокколова: idézett mű, 126. old.

másolt könyvekben óorosz földön is a -А /'а jelenik meg, nem a -ѣ. Ha a könyv eredendően orosz, csak -ѣ flexió szerepel.

A VSb-t orosz fordító munkájának tartjuk, de -А /'а/ és -ѣ végződés egyaránt szerepel benne. Magyarázatul szolgálhat az a tény, hogy az alapvetően óorosz művet is egyházi műveltségű másolók/fordítók írták, akik igyekeztek követni a könyvnyelvi helyesírás szabályait. Ha figyelembe vesszük, hogy a -ѣ behatolása a könyvnyelvre a XI.sz-ban kezdődött meg, a XII.sz-i VSb-ben tapasztalható 10%-os behatolás normál állapotnak fogható fel, ami nem zárja ki, hogy a VSb óorosz nyelvemlék legyen.

Nyelvemlékünkben a vizsgált jelenségre a legtöbb példát a -iā- tő szerinti paradigma Gsg-ban találjuk. Ebben az esetben négy flexió fordul elő:

1/ könyvnyelvi -А /'а / 74%-ban:

- pl. ... СВѢТѢНИКА ДѢЛА ТВОЯХА ЖН 10.5
... ЕГО МѢРЕ БѢЛА ЖФСт 84.5
А МИЛОСТЫННА НЕ ТВОРИА ЖН 2.11
ИЗЪ ВѢЩАНА БОЛА ИЗВОЛАТЬ ЖФСт 60.18
БОЛЬШОУ НАДЕЖА ПОМОЩЬ ЖФСт 98 об.15

2/ óorosz -ѣ 13%-ban:

- pl. ѿ МАЛОЕ ГРАМОТИЦѢ ... ЖФСт 152.15
ПОКЛОНИ СЯ ДО ЗЕМЛѢ ЖН 30.7
ИС ТѢМИНИЦЕ ЖФСт 137 об.5
ѿ САМОЕ ЦѢРЦЕ ЖФСт 71 об.6

3/ kemény hatásra kialakult -И 5%-ban:

/példát lásd a kemény/lágy egymásrahatásnál/

4/ az etimológiailag elhomályosult ПОЛЪЗЪ főnév +ѣ flexiója 7,6%-ban

Npl-ban a VSb-ben nincs példa a kérdéses jelenségre.

Accpl-ban a könyvnyelvi és az orosz végződés aránya a következő:

<u>-б</u>	<u>-а</u>	<u>/ -и</u>	<u>-зи /</u>
17%	42%	-	41%
pl.	ДАЖЕ И КРОПЛЕ ПОКАЗАТИ ИМАТЪ ЖФСТ 124.17 ПОТОЧЕНИА ЖЕ ЕГО И ТЪМИНИЦЪ ПРОЧИТАЮ ЖФСТ 161.3		
	ОБЪИ ОУБО СОУПРОУЖИЦА ИЗГОНЯЩЕ ЖФСТ 66.2 ДША И ТЕЛЕСА... ВЪЗЛОЖЬЩЕ ЖФСТ 92.1		

A -iö- tövű főnevek Accpl-ában fele-fele arányban szerepel a könyvnyelvi és az orosz végződés:

pl.	ВСѢ ѠЦѢ КЪ СЕБЕ ПРИЗЪВЪ ЖФСТ 44.13 СЪ СТАВИТИ МАНАСТЪИРѢ ЖФСТ 101.10 ѠКЛЮЧЬШАТЪ СЪ ѠЦА ЦѢЛОУИТЕ Ѡ НАСЪ ЖФСТ 167.13 МНИХЪИ ВСѢ И ПРОСТЫЦА ЖФСТ 34 об.2
-----	---

Ha figyelembe vesszük az A>A fonetika változást és azt, hogy a VSb-ben más esetekben is erősen a könyvnyelvi forma érvényesül, az egyházi szláv és az orosz végződés között megállapított arány nem látszik kizárni azt a lehetőséget, hogy a nyelvemléket orosz fordító fordította. Talán mivel ez a végződés meghatározó volt egy nyelvemlék nyelvének szempontjából, a jólképzett másoló különös gondot fordított a könyvnyelvi forma pontos betartására.

Diakrón módszerrel a -б flexió kialakulását, a kelet-nyugati izomorfizmus jelenségét nem tudjuk megmagyarázni. A szinkrón rendszert vizsgálva derül fény megjelenésének okára, vagyis a morfológiai rendszerben bekövetkezett változást kiváltó tényezőre.

A juszok denazalizációja következtében a -а az

óoroszban -'a-vá alakult. Ez a -iā- tövű főnevek-nél Nsg és Npl flexióinak egybeesését eredményezte. B.I.Georgijev első morfológiai törvénye kimondja: egy adott ragozási rendszer flexió-morfémái egybeeshetnek különböző esetekben és ragozásokban, de nem eshetnek egybe ugyanazon ragozáson belül ugyanazon eset egyes és többes számában, vagyis horizontálisan nem eshetnek egybe.⁶⁴ Ha mégis egybeesnek - mondja ki a másik törvény - az egyik flexiót egy attól eltérőnek kell helyettesítenie. Ez a flexió lesz esetünkben a -ъ .

A fennálló fonetikai helyzet miatt analógias úton elterjedhetett ez a végződés a többi esetben is, ahol a könyvnyelvi problémás -а flexió szerepelt. A-а sorsában tkp. egy összslávban lejátszódott folyamat ismétlődik meg. F.F.Fortunatov megállapítja, hogy az -ъ végződés az összslávban azért alakult ki Gsg-ban a -iā- tövű főneveknél, mert a nyiltszótagúság tendenciájának hatására a Gen-i +ás végződés а fonémája lekopott a szó végéről; az így kialakult -а végződés pedig egybeesett volna a nominativusi formával⁶⁵. N-Gsg-ban nem megengedett homonimák alakultak így ki; ennek kiküszöbölésére született meg az összslávban a -ъ végződés.

A nyelv fejlődése során az óorosz nyelvben a а > 'a fonetikai változás hatására ismét nemkívánatos homonim formák alakultak ki Nsg-Npl, Nsg-Gsg-ban, melyet a -ъ flexió megjelenése és elterjedése küszöbölt ki.

A fonetikai morfológiai törvények viszonyában a morfológiai törvények vezető szerepét is illusztrálja ez a példa.

Accusativus nominativusra gyakorolt hatása

Eddigi vizsgálódásaink során észrevehettük,

64 B.И. Георгиев: idézett mű, 15.old.

65 Ф.Ф.Фортунатов: idézett mű, II. 378-379.old.

hogy a nominativusi formák igen aktívak. A tövek egymásrahatásának következményeként az -os/es-töví főnevek Npl-ában megjelenik az -ō- töví főnevek -a flexiója, az -i- töví főnevek Npl-ában a -iō- tövük -M végződése az eredeti -ME/ME helyett. Sajátos funkciót nyer az -ō- töví főneveknél megtalálható, -ū- tő szerinti paradigmától átvett -OBE végződés. A kemény/lágy paradigmák egymásrahatásának következményeként Npl-ban a -iā-töví főneveknél is -N flexió lép fel, ill. a keletnyugati izomorfizmus keretében a -b végződés is megjelenik itt.

Ezen flexiók megjelenése a nominativusban a nemek szerinti egységesülés tendenciájának részeként értelmezhető, annak alapján magyarázható.

A XI-XII.sz-ban a nominativusi formák sajátos egyediváltozáson is keresztülmennek - az általános egységesülési tendencia részeként az accusativus hatása alá kerülnek.

A Vsb-ben ennek jegyében a következő változások figyelhetők meg:

A -iā- tőhöz tartozó -M végű főneveknél az -M/-ME változásra a XI.sz-tól vannak példák. Nyelvemlékünkben ez 40-60%-ban érvényesül az új, egységes végződés javára:

ВЕЛИКЪИ СОУДИИ ЖН 1.15
СТРАШНА МЪЛНИНА ИСХОДЪШИ ИЖ НЕГО ЖН 29.5

Az egyházi emlékekben gyakrabban szereplő СОУДИИ őrzik meg az archaikus végződést. A tendencia realizációját tehát a könyvnyelv gátolja.

Az -ū- töví főneveknél a ЦРКЪИ, ЦРКЪВЪ alak egyaránt használatos volt Nsg-ban a XI.sz-ban Vsb-ben összesen két példa szerepel, -ВЪ végződéssel:

ЦРКЪВЪ ЕСТЬ ЖДСТ 75 об.3
ВЪ МАНАСТЫРИ ЦРКЪВЪ... ЖДСТ 75 об.10

A mássalhangzós tövű himnemü

К2МЕН6 ЖН 13.15
П12МЕН6 ЖН 30.4

is-accusativusi hatást mutat.

A VSb-ben található egyetlen МАТИ ЖФСТ archa-
ikus alak. 71.8

Az -ő- tövű főnevek Npl-ában az -Ъl flexió megjelenését M.A.Szokolova a XIII.sz-ra teszi,⁶⁶ ugyanezt A.I.Szobolevszkij a XI. sz-ból származtatja.⁶⁷

Nyelvemlékünk adatai M.A.Szokolova elméletét látszanak igazolni. Az accusativusnak a nominativusra gyakorolt hatására nincs példa benne, de ennek a hatásnak az előfurára, a nominativus accusativusra gyakorolt hatása jelentkezik benne.

Az uralkodóvá váló tendencia ellenkezőjével a jelenség korai szakaszában többször találkoztunk már a VSb főnévi deklinációs rendszerében; így pl. a kemény/lágy hatás ellenkezőjére találtunk példákat, az egyes tövek egymásrahatásánál pedig nemcsak a megmaradó, hanem a később elvesző paradigmák flexióinak ideiglenes elterjedésével is találkoztunk.

Az, hogy az accusativus nominativusra gyakorolt hatására nincs példánk, csak az ellenkezőjére, azt mutatja, hogy egy XII-XIII.sz-ban induló jelenséggel van dolgunk, amelyre még csak szórványos utalások vannak - vagyis M.A.Szokolova megállapítása szerinti XIII.sz-ban megjelenő -Ъl flexió tűnik valószínűnek.

A VSb -ő- tövű példája

Н2 РОДИ БО Р23ДЪЛ6ШЕ СЪ2 И Н2 ДРЪХ6ЕЪl
ЖФСТ 142 06.14

M.A.Szokolova a N-Accpl-i homonimák kialakulását az-o- tövű főneveknél azzal magyarázza, hogy ezek analóg párt alkottak a N-Accsg-i párral.⁶⁸

Tudjuk, hogy ahhoz, hogy egy jelenség analógiás úton terjedhessen, érintkezési pontok szükségesek.

66 M.A.Соколова : idézett mű, 112.old.

67 А.И.Соболевский : idézett mű

68 M.A.Соколова : idézett mű, 112.old.

A nominativus- accusativusi flexió-azonosság egy ilyen érintkezési pont, amely egyben elősegítette a tövek egymásrahatását is.

Ha a $KAM\bar{Z}I - KAMEH\bar{b}$ változást vizsgáljuk pl. megállapíthatjuk, hogy az $-i-$ ill. $-i\ddot{o}-$ tövű főnevek inkább kifejtették hatásukat ezeknél a főneveknél, ha nemcsak acc-ban, de nom-ban is azonos flexióval rendelkeztek. E diakrón szempontot erősítette az a szinkrón momentum, miszerint az $-Z$ ebben az esetben eltért a nominativusra általában jellemző flexió-tipustól - az $-Z$, $-b$ től himnemű főnevek esetében.

Az $III-IVa$ változás szinkrón szemszögű magyarázatát a Nsg és Gpl-i formák nem megengedhető azonossága adja.

A $CPK\bar{Z}I / CPK\bar{Z}b\bar{b}$ változást is a $KAM\bar{Z}I / KAMEH\bar{b}$ változáshoz hasonló módon magyarázhatjuk.

Az élő/élettelen kategória a VSb-ben

Egy XII.sz-i nyelvemlék deklinációs rendszerének fontos jellemzője az élő/élettelen kategória, azaz a személy kategóriája elterjedésének mértéke.

E kategória jelölésére, a szláv nyelvekre jellemző módon, nem alakult ki új morfológiai eszköz, új flexió - az óorosz nyelvemlékekben a személyt jelentő főnevek Accsg-ban a genitivusi $-a$ végződést veszik fel.

A VSb-ben az $-o/-i\ddot{o}-$, $-ā/-iā-$, $-i-$ és a mássalhangzós tövű főneveknél találunk példákat erre a jelenségre.

Az $-Z / -a$ flexió-váltás az $-o-$ tövű himnemű főneveknél már az ószlávban jelentkezik. Egy XII. sz-i nyelvemléknek elég nagy mértékben kell tükröznie a Gen-i $-a$ flexiót Accsg-ban, még akkor is, ha könyvnyelvi emlékről van szó.

A VSb példái is ezt igazolják. A himnemű élőt jelentő főnevek 98%-ban kapják meg az -а végződést. Az eredeti -ѣ flexióval egyetlen példa van:

ПОСПѢШЬНИКЪ ПРЕПОДОбЕНАГО ЖФСТ 49.11

de ugyanez a főnév

СЪБѢРЪВЪЩЮ... ПОСПѢШЬНИКА ЖФСТ 51.10

alakban is előfordul.

Az -а flexiót hordozó példák közül meg kell említeni a

ЛѢВЪ ЖФСТ 94 об.5

példát. A genitivusi flexió használatát a

ЛѢВЪ СТРѢЧИ

szókapcsolat magyarázza.

Az élettelen főneveknél jelentkező -а flexió is sokszor vonzatos ige következtében törvényszerűen jelenik meg:

ВОДѢЩИ ВЕРЪЗЪ ЖФСТ 148 об.15
(ВУДѢЩИ)

И НАЗЫКА... СЛЪЩИТИ ЖФСТ 156.18

Az élettelen himnemű -ѣ tövű főnevek 3%-ban az élő kategória -а végződését kapják:

pl. ПРЕДСТАВЛЯИ ВЕРЪЗЪ ЖФСТ 110.11

Ezek a főnevek -ѣ flexióval nagyobb számban szerepelnek.

F. Buszlajev véleménye szerint⁶⁹ az élettelen jelentést hordozó főnevek Accsg-ban genitivusi végződést akkor kapnak, ha

- a/ a főnév átvitt értelemben szerepel,
- b/ amikor élettelen jelentő szóval élő nevezünk meg,
- c/ a -ТЕМЪ képzős főnevek, mivel ez a képző eredetileg élőlényt jelentő főnevek képzője volt.

A VSb példái az első két kategóriába sorolhatók.

A semleges nemű főneveknél is megjelenik a Gen-i -а, azonban ismét vonzatos ige mellett:

НАСЪЩИТА ВЪТКОГО ЖИВОТЪНА ЖФСТ 132.13-14

69 Ф. Буслаев: Историческая грамматика русского языка
Москва, 1959 стр. 210

Az élettelen -iö- tövű semleges nemű főneveknél az

ВЗЗ ВЪСТИ ТИ ѠРИЦЪНИИНА ЖФСТ 119.8

alak problémás. A görög eredetiben itt accusativus szerepel. Mivel a szóban elírás történt és mivel egyéb példa, amely az élő hatást tükrözné, nem szerepel a VSb-ben, a -на végződést itt elírásnak fogjuk fel.

A VSb 9.3-5 sorokban található

ВНЖБ... ѠБЛИЧИНА

szintén vonzatos ige után kap genitivusi -на végződést.

A РЗЗВРЩЕНИЮ 116 o.5 alak elírás lehet.

A görög eredetiben accusativusi forma szerepel.

A -iö- tövű élőlényt jelentő himnemű főnevek teljes mértékben tükrözik a személy kategóriáját,

pl. $\begin{matrix} \text{ѠЗЗІКОУ ПИЦА ВЪИНОУ МОУКА ТВОРѠЩЕ 34.8} \\ \text{и ѠБРѠТОХЪ ѠЦА ПОУЧѠЩѠГО... ЖН 13 o6.8} \end{matrix}$

Az élettelen jelentésű főnevek itt a normál -б/-и flexiót kapják.

A példák alapján megállapíthatjuk, hogy az -ö-/-iö- tövű főneveknél a személy kategóriája singularisban csaknem teljes mértékben elterjedt.

Pluralisban a genitivusi végződést accusativusban a XIV.sz-ban kezdik el használni a himnemű főneveknél. Nőnemben ez valamivel később, a XIV-XVI.sz-ban játszódik le. A genitivusi végződés accusativusban legkésőbb az állapotoknál terjedt el a XVI-XVII.sz-ban.

Pluralisban ezért csak a problémás esetekkel foglalkozunk, hiszen az -ö-/-iö- tövű himnemű, semleges nemű főnevek egyébként a normál accusativusi végződést kapják pluralisban.

A VSb-ben két főnevet találunk genitivusi -Ѡ végződéssel Acc-ban:

МНОГЪІ МНІХЪІ И ЛЮДИНЪ КЪ НЕМОУ ПРИХОДѢЩЕ
ЖФСт 157.15

A grammatikai környezet azt sugallja, hogy el-
irással lehet dolgunk, hiszen az *ѣ / ѥ* elírás
gyakori a VSb-ben. Ugyanazon nyelvtani szerkezet
egyik tagja a normál *-ѣ* flexiót kapja, a másik,
и kötőszóval csatlakozó főnévnél az *-ѣ* flexió
csak elírás lehet. A példa értelmezésében a gram-
matikai kontextus segített.

Nehezebben értelmezhető a

ТОУ ОУЕО ДРОУГЫИХЪ ОУЧЕНИКЪ ПРИИМАЕТЪ
ЖФСт 143 об. 4

példa. Ugyanez a főnév további négy esetben
a normál flexiót kapja:

pl. ИМЕТА ОУЕО ВСѦ ОУЧЕНИКЪІ НА СЕ
ИЗВОЛѢШОМЪ ЖФСт 61.2

ПРИЗЫВАЕТЪ ВСѦ КЪ СѢБѢ
ОУЧЕНИКЪІ ЖФСт 121.9

Míg a ЛЮДИНЪ főnév esetében értelemszerűen el-
irással ~~vn~~ dolgunk, itt az *-ѣ* flexiót a geniti-
vus Accpl-ra gyakorolt hatásának korai példájaként
foghatjuk fel. Az "Именное склонение в славянских
языках XI-XIV. вв." c. könyv által vizsgált XII.
sz-i óorosz emlékekben három példa található erre
a jelenségre,

A VSb példája talán ezt a korai példatárat gazdagítja.

Az *-ā/-iā-* tövű főneveknél mind singularisban,
mind pluralisban találunk magyarázatra szoruló ala-
kokat a VSb főnév-készletében accusativusban:

ѦЗЫКОУ ПИЩѦ ВЪИНОУ МОУЖѦ ТВОРѦЩЕ
ЖФСт 34.7

A ПИЩѦ Gen-Acc-i könyvnyelvi alak. A МОУЖѦ
Gen-Acc-i *-iō-* tövű főnév. A *-iā-* tövű ПИЩѦ tel-
jesen rendhagyó módon, valószínűleg az azonos nyelv-
tani szerkezetben álló МОУЖѦ hatására kapta a ge-
nitivusi flexiót, annál is inkább, mert a két flexió

alakilag is egybeesett.

Az -ā- tövű főnevek pluralisában szintén találunk problémás eseteket:

pl. ТВОИХЪ МЛТВЪ ПРОСИМЪ НА ПОМОЩЬ
ЖФСТ 170.17

A genitivusi flexió itt azonban a ПРОСИТИ ige vonzataként jelenik meg.

A.Szeliscsev véleménye szerint az -ū- tövű főneveknél az élő/élettelen kategória singularisban tükröződik.⁷² A VSb-ben nem található példa erre az esetre, csak az élettelen ЦРКВЪ és КРКВЪ szerepel benne.

Az -i- tövű himnemű ¹² 23 об.13 Accsg-ban az -ō-/-iō- tő hatása alatt alkalmazkodik az ott teljes mértékben elterjedt élő/élettelen kategóriát tükröző viszonyokhoz.

A nőnemű -i- tövű

... и ѿ сѧмоу ЦРЦЕ ВЪХОДѧ ОУПОЛОУЧИ ЧѢСТИ
ЖФСТ 71 об.6
alak a VSb-ben gyakran előforduló ѿ / и elírásnak fogható fel; a görög eredetiben normál accisativusi végződés szerepel. A ЧѢСТЬ Accsg-i alakja a VSb-ben ll esetben normál flexiót kap.

A másik példában a

НЕЖЕ БО КТО ИМАТЬ ПОСТРѢДѧТИ
ѿ ЛЮДАЩИХЪ ЧѢСТИ ЖФСТ 78.15

vonzatként jelenik meg ismét.

A semleges nemű mássalhangzós tövű főneveknél is találkozunk -a flexióval Accsg-ban:

КТО ОУВѢДѧ ... ТАКОГО ... ЧЮДѧ ЖФСТ 152.15
НИ ВЪ ЧАСѢ МѧЛѢ ... СЛОВА ОУСТАВИМЪ ЖФСТ 115 об.15

A ЧЮДО főnév, mely eredendően -ō- tövű volt, nyelvemlékünkben -os/es- tövű főnévként viselkedik./ Az -os/es- tövű főnevek az -ō- tő hatását tükrözik ebben az esetben is.

⁷² А.М.Селищев: Старославянский язык, ч.11. Москва, 1952 стр.110

Megállapítható, hogy a személyt jelentő főneveknél singularisban az -ő-/-iő- tövű főnevek ill. a hatásuk alá került *ŕ* teljes mértékben felvették a genitivusi végződést accusativusban. Azonban a személy kategóriája nem erősödött meg még annyira, hogy teljesen egyértelmű legyen akár egy művelt másoló számára is. Ha a nyelvtani környezet olyan, könnyen alkalmazták a genitivusi végződést akár -iā- tövű főneveknél vagy élettelen jelentést hordozó főneveknél. Könnyen vét hibát is a másoló, aki egyébként is keveri az *o* / *u* írását; ez szolgálhat magyarázatul az -i- tövű nőnemű főneveknél fellépő -*u* flexióra Accsg-ban. A plurálisban jelentkező alakok közül egyetlen példa érdemei említést, amely érdekes adalékul szolgálhat a XII.sz-i főnévragozásról meglevő képünkhöz.

Megállapíthatjuk, hogy a felmerült problémás alakok ellenére a személy kategóriája a VSb nyelvén igen fejlett fokon áll.

Dualis a VSb-ben

A dualis a XI-XII.sz-ban még teljesen élő kategória volt. A Botjakov véleménye szerint ha egy nyelvemlékben nem a megfelelő dualisi formát használták, az

a/ elírás

b/ későbbi bejegyzés

c/ hibás szövegolvasás.

Az első hiteles példák a dualis elvesztésére a XIII.sz-ból vannak.⁷³ Erős változás dualisban pedig a XIV.sz.második felében kezdődött.

M.A.Szokolova véleménye szerint " Двойственное число употреблялось в тех случаях, когда речь шла либо о двух парных предметах, либо вообще о двух лицах или предметах. Это была живая категория языка в период XI-XIII.вв., о чем свидетельствует употребление ее в памятниках письменности."⁷⁴

⁷³ A.D.Botjakov: Ist.gram.rus.jazyka, Praha,1957 293-294.

⁷⁴ M.A.Соколова: idézett mű, 97.old.

A VSb példái igazolják a két nyelvész álláspontját. De a példák alapján felmerül az a kérdés is, hogy vajon teljesen egyértelmű-e a duális formák alkalmazása nyelvelméinkben. A VSb példáinak tanúsága szerint a változatlan felszín alatt megkezdődött a dualis formák elveszésének folyamata.

A legújabb kutatások megállapították, hogy a szám kategóriájának fejlődése során a plurális-dualis opposíció megszűnése már az írásbeliség előtti időben megkezdődött. A folyamatnak több lépcsőfoka volt. A dualist eredetileg szabadon használták - bármely kettősség kifejezésére. Az első megkötés az volt, amikor páros dolgokhoz kapcsolták a dualis használatát, vagyis M.Gyejanova szerint " a dualis formák funkcionálását szemantikai feltételek határozták meg."⁷⁵ M.A.Jordanszkij szerint ez a dualis az eredeti -ieu- dualis használatot hozta vissza, nevezetesen " единство предмета в двух составляющих его частях ."⁷⁶ A dualis történetében a következő lépés az volt, hogy a dualis alakokat általában két tárgy/személy jelölésére kezdték használni. Ez tkp. a pluralishoz való közeledést jelentette és megadta a dualis eltűnéséhez az első lökést.

A. Белић : "О двојини у словенски језици." c. művében /Belgrád, 1932/⁷⁷ a dualis szemantikai fejlődésének további tényezőit tárta fel. Szerinte a X.sz-ban a páros testrészekhez kapcsolódó dualis szemantikai jegye olyan erős volt, hogy a kettősség jelentését elnyomta. Így fordulhatott elő, hogy ha pl. a birtokos többes számú volt, a РОУЦЪ АПОСТОЛЪ helyett РОУКЪ АПОСТОЛЪ jelent meg. Ez a szemantikai momentum okozta, hogy később a pluralisi forma egyes számú birtokossal is lehetővé válik - РОУКЪ ПЕТРА. Majd ebből a nyelvtani kapcsolatból kilépve megjelenik az önálló többes számú alak is.

76 М.А.Йорданский: История двойственного числа в р.я.Вл.,1960

75 М.Деянова,Д.Станишева:Изменения на морф.уров. .. София,19

77 А.Белић: О двојини у словенски језици
Београд, 1932 с.168-169

A XII.sz-i VSb tükrözi a dualis ilyen szemantikai alapon való gyöngülését.

Páros testrészek, két személy vagy tárgy esetén 80%-ban a XII.sz-ra jellemző dualisi flexiókat találjuk:

pl. $\overline{\text{ГЛСТА}}$ $\overline{\text{АНГЛА}}$ КЪ НИМОУ ЖН 17 об.16

A dualis meglétét a $\overline{\text{ГЛСТА}}$ ige bizonyítja.

СЕ ДЪВА $\overline{\text{АНГЛА}}$ $\overline{\text{ВЪЗНЕСОСТА}}$ $\overline{\text{ДШЮ}}$ НА НЪО ЖН 17 об.6
Dualisi voltát az ige és a főnév előtt álló $\overline{\text{ДЪВА}}$ is bizonyítja.

СТОПЪИ НОГОУ ТЕГО $\overline{\text{ЧИТОМЪИ}}$ $\overline{\text{СОУТЪ}}$ ЖН 4 об.11
is a dualis helyes használatát mutatja.

A dualis szemantikai alapon való gyöngülését erősítik azok a példák, ahol a páros testrészek neve singularisban szerepel. A VSb-ben ilyen példák azért jelennek meg, mert

- a/ a páros testrészek közül csak az egyik szükséges a cselekvés elvégzéséhez,
- b/ a páros testrészt jelentő főnév elvont jelentéssel szerepel.

Például:

a/ ТАКО ЖЕ $\overline{\text{ПРОСТЪРЕ}}$ $\overline{\text{РОУКОУ}}$ ЖН 14.13

И $\overline{\text{АБИТЕ}}$ $\overline{\text{НАЗНАМЕНА}}$ $\overline{\text{НАДЪ}}$ НАМИ
 $\overline{\text{РОУКОУ}}$ $\overline{\text{СВОТЕУ}}$ $\overline{\text{ОБРАЗА}}$ $\overline{\text{ДРЕВА}}$ $\overline{\text{ИСЪА}}$ ЖН 30.1
 $\overline{\text{НЕЧИСТЪИ}}$ $\overline{\text{БЪСЪ}}$ $\overline{\text{ВЪЗЛАГЪТЕЪ}}$ $\overline{\text{ВЪ}}$ $\overline{\text{ОУХЪ}}$ $\overline{\text{СМЪХЪ}}$ 4 об.4

b/ ТАКО ЖЕ $\overline{\text{БЪЩА}}$ $\overline{\text{ТЕМОУ}}$ $\overline{\text{ПОДЪ}}$ $\overline{\text{РОУКОУ}}$ И $\overline{\text{ДОБРЪ}}$
 $\overline{\text{ПОЛОЖИ}}$ $\overline{\text{ЛОДЪМЪ}}$ ЖФСт 81.7

И $\overline{\text{ТЕЩЕ}}$ $\overline{\text{СОУТЪ}}$ $\overline{\text{ОУ}}$ $\overline{\text{НАСЪ}}$ $\overline{\text{ТЕГО}}$ $\overline{\text{РОУКОУ}}$
 $\overline{\text{ПИСНА}}$ $\overline{\text{ДОБРА}}$ $\overline{\text{СОУЩА}}$ $\overline{\text{ПОЛЪЗЪНА}}$ ЖФСт 83.3

V.M.Markov megállapítás szerint a dualisi formák a XIII-XV.sz-ban vesznek el az óorosz nyelvből. A duális jelentésétaplurális megfelelő formái fejezik ki.⁷⁸ A VSb-ben is csak szemantikailag motivált esetekbentalálunk példát a dualis plurálissal való felváltására:

И $\overline{\text{НОГЪИ}}$ $\overline{\text{БЕЗЪКОНОУЮЩИХЪ}}$ $\overline{\text{БЪИСТРЪИ}}$ ЖФСт 121.18

A БЕЗЪКОНЪНОУЮЩИХЪ Gpl-i forma hatására jelenik meg a szókapcsolatban a НОГЪІ Npl-i forma. Tehát a többes számú birtokos okozza a dualis - plurális flexióváltást.

ВЪ СЛѢ ЖЕ КЕМОУ ИНИ ИДѢХОУ ЖЪЗІІ
ВЪ РОУКЪХЪ ДЪРЖАЩЕ ЖФСТ 153 об.3

példában a LDu helyén fellépő Lpl már nem áll a fentihez hasonló szókapcsolatban, külső motiváló nélkül szerepel, egy lépssel továbblépve a duális elveszésének útján.

A VSb-ben még négy hasonló példa található:

ОУЧЕНИКОМЪ ПОВЕЛѢВЪТЕТЬ СВѢЩЕ ПРИНЪТИ
ВЪ РОУКЪХЪ ЖФСТ 168.5

ПОВЕЛѢВЪТЕТЬ... ИКОНЪІ ВЪ РОУКЪХЪ ПРИНЪТИ 117 об.10

РОУКАМИ ЖЕ ДЪРЖАЩЕ СВѢРНЪМЪМИ ЖФСТ 117.5

И ТОГО РОУКАМИ ВЪЗНАКАМИ ВЪЗЪМЪЩЕ ЖФСТ 170 о.

A VSb példáit összegezve megállapítható, hogy a dualis kategóriája élő a nyelvemlékben. Néhány példa utal csak szemantikai alapon a dualis plurálissal való felváltására.

A példák 80%-a hordozza az eredeti dualisi végződéseket. A fennmaradó 20%-nak azonban különösebb jelentőséget tulajdonítani nem kell, mivel a példák egy szemantikai momentumon alapuló innováció ismétlődései.

A VSb-ben előforduló dualisi alakok -ő-/-iő, -ā-/-iā- és -i- tőhöz tartoznak. -ū- és -ū- tövű főnév dualisban nem fordul elő.

A mássalhangzós tövű főneveknél érvényesül egyedül a tövek egymásrahatása dualisban; az -i- tő szerinti paradigma hatása alá kerülnek.

A himnemű ДЪНЪ GLDu-ban ДННЪ 166.22 formában szerepel, ami -i- tő hatást mutat.

Semleges nemben a VSb-ben az ОКО, ОУХО dualisi alakjai fordulnak elő, kizárólag az -i- tő flexióival:

pl. и оуши имѣхше съжи пѣлнѣи соуща ЖФСТ 107.11
изъ учию текоуща слѣзи ЖФСТ 48 об.18

Mindenütt a könyvnyelvi -ию, -има szerepel az
-ро, -ома helyett.

къ томъ и учию тею же имѣхъ гл҃ахше
зѣлѣ ЖФСТ 71.3

példában a genitivusi végződés használata accusati-
vusban a гл҃ахти ige vonzataként értelmezhető.

A VSb dualisi formái kettős egységesülést
tükröznek - egyrészt a dualis elveszésének motivu-
mait hordozzák, vagyis a szám kategóriája egysége-
sülésének előfutárai, másrészt pedig a tövek egymás-
rahatása is érvényesül a dualisi formákban.

Ilymódon a duális is alátámasztja a XII.sz-ban ér-
vényesülő egységesülési tendenciát.

Vocativus a VSb-ben

Egy nyelvemlék főnévi deklinációs rendszerének
teljes képéhez hozzátartozik a vocativusi alakok vizs-
gálata is.

A vocativus nominativussal történő felváltása már az
összlávban megkezdődött. Az írásbeliség kezdetén
vocativusi formák az -ű-, -ő-, -ā-/ -iā- és -i- tövű
főnevek singularisában léteztek. Az -ū- és mással-
hangzós tövű, valamint a semleges nemű és többes
számú főnevek általában, már ekkor sem rendelkeztek
önálló vocativusi formákkal.⁷⁹

A vocativus meglétét nyelvemlékünkben könyvnyelvi
vonásként értelmezhetjük.

A XI.sz-tól találunk olyan eseteket, amikor
a vocativus váltja fel a nominativust.

Előfordulhat az is, hogy egy nyelvemlékben csak
bizonyos szavak kapnak külön vocativusi végződést,
a többi főnév nominativusi végződéssel áll.

Az -ű- tő -ő-/ -iő- tőre gyakorolt hatása voca-
tivusban nagyon korán megnyilvánult. Az óorosz
emlékekben azonban ritkán találkozunk -оу flexióval
79 М.А.Сокколова: idézett mű, 99.old.

-e helyett. A.I.Szobolevszkij véleménye szerint a halics-volhiniai emlékek azok, ahol találunk -u- hatást, vagyis -oy flexiót vocativusban. VSb-ben ez nem tükröződik.

VSb-ben a legtöbbvocativusi példát az -ō-/-iō- tövű főneveknél találjuk:

БѢЖЕ ЖН 2.14
БРАТЕ ЖФСТ 164 о6.17
РАБЕ ЖН 2 о6.1
ХЦЕ ЖН 30.13
ЧЛБЧЕ ЖН 9 о6.15
ЛЮБОВНЧЕ ЖФСТ 170 о6.1

Az -ō- tő hatása érvényesül az -ū- tövű főneveknél:
ЧЕ ЖН 30 о6.3

A -iā- tövű főnevek normál vocativusi végződésüket kapják:
ДШЕ ЖН 27.1

Az -i- tövű főneveknél is a normál -и flexió figyelhető meg:

ПРЕЛЕСТИ ЖН 11 о6.3

Meg kell említeni, hogy az egyébként teljes mértékben -ō- tő hatása alá került $\overline{\Gamma\phi}$ megőrzi vocativusi végződését:

$\overline{\Gamma\psi}$ ЖН 1.7

Erdekesek nyelvemlékünkben a nominativus és vocativus keverésére utaló esetek.

A mássalhangzóstövű főneveknél ill. a semleges nemű -iō- tövű főneveknél is szerepelnek nominativus-vocativusi alakok a VSb-ben:

pl. ЧАДО ПОВЕРЗУ НА ЗЕМЛІ РОГОЗИНИЦЮ
ЖН 31 о6.15

A VSb kisszámú vocativusi példája arra utal, hogy a vocativus nominativussal való felváltása nagymértékben érvényesül. A vocativust szűk körű szókinszben alkalmazza gyakran a másoló:

БѢ, ѠЦѢ, ХЦѢ, etc.

Nyelvemlékünkben N-Vpl-i alakokat is találunk, ami szintén a korra jellemző keveredéssel magyarázható.

Tőkiegyenlitődés

A főnévi deklinációs rendszerben található flexiók vizsgálatánál szólni kell a tőkiegyenlitődésről is.

A К, Г, Х és előlképzett magánhangzók kapcsolata a XI.sz.-tól vannak példák. Az egyházi emlékekben azonban - ahogy F.F.Filin megállapítja - az eredeti palatalizációs forma található.⁸⁰ A déli emlékek nyelvében egyébként is később figyelhető meg a tőkiegyenlitődés, mint északon, ahol ez a XI-XII.sz.-ban már jellemző.

VSb teljes mértékben archaikus e tekintetben, ami a nyelvemlék könyvnyelvi voltát mutatja. A К, Г, Х paktalizációja teljes mértékben végbemegy, pl.:

ВЪЗДОУѢ	Лсп	ЖН	30 об.13
ГРѢСИ	Мрп	ЖН	6.15
ЖИТИНИЦИ	Лсп	ЖН	10.10
ОУШИ	ру	ЖН	25 об.17
БЪѢ	Лсп etc.	ЖФСт	83.12

Egyedüli kivételt az idegen, esetünkben a görög eredetű szavak jelentenek, ahol a К, Г, Х és előlképzett magánhangzók kapcsolata lehetséges, mivel az orosz nyelv ezeket a szavakat olyan nyelvből vette át, ahol a torokhangok palatalizációja nem volt jellemző.

VSb példái: РИТОРИКИЮ ЖН 30.15
МАГИСТРОВЪМЪ ЖФСт 156 об.9
ЕВАНГЕЛИЕ ЖФСт 108 об.2
etc.

Heteroklitikus főnevek

A heteroklitikus főnevek sajátos csoportot alkotnak a főnévi deklinációs típusuk szempontjából. Az egységesülési tendencia rájuk úgy hatott, hogy megindult sajátos ragozásuk elvesztése. Pluralisban az -ő-/-iő- tő szerinti paradigma hatása alá kerültek. Számos esetben ezeknél a főneveknél a könyvnyelvi

⁸⁰ Ф.Ф. Филин : idézett mű, 304.old.

végződés érvényesül.

Gsg-ban a kelet-nyugati izomorfizmus értelmében várható -ѣ flexió egyetlen esetben sem szerepel, csak a könyvnyelvi -А /-а fordul elő:

pl. ВЪ РОУЦѢ ПОГОУБИТЕЛѢ ЖФСТ 133.15
Ѡ ЦСРѢ ЖФСТ 124.8

Accsg-ban csak -а végződés fordul elő, mivel teljes a személy kategóriájának érvényesülése ezeknél a főneveknél:

pl. ѠА И БЛГОУТЕЛѢ ИМѢТИ ЖФСТ 148.2
ПРОПОВЕДАТЕЛѢ ...ЦСРА ВСЕМЪ ВИДУЩЕМЪ ЖФСТ 66 об.7

Insg-ban viszont az élő nyelvre jellemző -ѣмъ szerepel:

pl. И ПЛЕНЕНОУ ЦСРѢМЪ БЗІВЪШЮ ЖФСТ 160 об.5

A Vsg-i alakok a -ію- тő szerinti végződést vesznek fel:

pl. Ѡ ЦСРЮ... Ѡ ИСТИНѢ ВЪМЪ НЕРАЗУМНО
БѢСѢ ГЛАХОУ ЖФСТ 105.8

Pluralisban sokkal változatosabb képet kapunk.

A Npl őrzi az archaikus másahangzós тő szerinti -ѣ flexiót:

pl. ИЖЕ И СТАВЪШЕ ВЛАСТЕЛѢ МАЛЫИМЪ ЖФСТ 81.1

Az Accpl-i alakok a -ію- тő szerinti paradigma könyvnyelvi -А /-а végződését vesznek fel:

pl. СТѢА ... ИЗАРѢЦЕ ЖФСТ 167.13

Ugyanakkor -ѣ /ѣ flexió is szerepel két esetben:

ВЪСТАТѢЛѢ ЖФСТ 75.4
ОУЧИТЕЛѢ ЖФСТ 114.4

Az Accpl-i

ПОСАЖЕНИИМИ ЖЕ НЕМАЛЫ ТОУБИТЕЛѢ ѠНЪІ ВЪЛАДѢА ЖФСТ 154 об.3

a genitivusi végződést vette fel. A görög eredetiben a normál Accpl-i végződés szerepel.

Az -ИНЪ végű főnevek Accpl-ban a normál -ѣ flexiót kapják:

НАЗАРѢАНЪІ ЖН 23 об.11
КРѢСТИНАНЪІ ЖН 23.3

Gpl-ban szintén a normál

ХРЬСТУИѢНЪ ЖН 23 об.3

alak szerepel, míg az -ѢНЪ, -ѢНЪ végűek -іő- tövű főnévként viselkednek és az -ű- tű hatása alá kerülnek:

... И НИКДЕ ЖЕ ЦРЬВЪ ПОНИМАЕТЪ ЖФСт 114.5

A ЦРЬВ főnév Dsg-ban is az -ű- tű hatása alá kerül:

pl. ПРИБЛИЖЕНЪ БЫИ СѢ ЦРЬВИ ЖФСт 68.9

de: ЕДИНМОУ ЦРЬЮ ЖФСт 50 об.14

Ugyanez a főnév Inpl-ban a -іő- tövűek -И flexióját veszi fel az eredeti -ѢИ helyett.

A ЦРЬВ főnév tehát majdnem teljes mértékben a -іő- tű szerint ragozódik, azért kerülhetett az -ű- tű hatása alá.

Dpl-ban szintén érvényesül az -ő-/-іő- tű hatása:

pl. ... И ХРЬСТУИѢНОМЪ ВСЕМЪ... ЖФСт 38.3

Ebben az esetben az eredeti -ѢМЪ végződés helyett a heteroklitikus főnevek az -ő-/-іő- tövű főnevek -ОМЪ/-ЕМЪ flexióját veszik fel.

A Vsb-ben egyetlen Lpl-i példa van, az -ѢХЪ végződéssel áll:

ДОБРАЖАТЕЛѢХЪ ЖФСт 118.11

Dualisban a heteroklitikus főnevek normál végződésüket kapják.

Összegezve megállapítható, hogy a heteroklitikus főnevek az -ő-/-іő- tövű főnevek hatása alá kerültek. Bizonyítják ezt a többes számban fellet -ő-/-іő- tű szerinti végzések ill. a Dsg-ban és Gpl-ban felvett -ű- tű szerinti paradigma hatására kialakult -ОВИ/-ЕВИ, -ОВЪ/-ЕВЪ végzések.

A heteroklitikus főnevek is igazolják, hogy az élő/élettelen kategória a XII.sz-ban fejlett volt; ezek a főnevek teljes mértékben felvették a genitivusi végződést accusativusban.

IV. fejezet

Összefoglalás

A VSb főnévi deklinációs rendszerének elemzésével

- a/ a bevezető fejezetben bemutatott paleográfiai, grafikai és helyesírási jellemzők mellett morfológiai adatokat is nyerrünk a VSb nyelvének jellemzésére, a nyelvemlék datálására,
- b/ a kapott adatok a XII.sz-i óorosz nyelvről meglevő információkat gazdagítják, adalékot szolgáltatva a főnévi deklinációs rendszer állapotáról a XII.sz-i könyvnyelvben,
- c/ azokat a változásokat vizsgálva, amelyek a könyvnyelvben az élő nyelv hatására létrejöttek, a morfológiai rendszer változásának törvényszerűségeit vizsgálhatjuk,
- d/ és végezetül a nyelv szinkrón és diakrón oldalának összefonódottságát, a nyelv szinkrón rendszerében fellelhető diakrón mozzanatok mutathatjuk be.

E négy tényezőt a VSb főnévi deklinációs rendszerének elemzése során összefonódva vizsgáltuk.

A nyelvemlék paleográfiai, grafikai, helyesírási és fonetikai jellemzőit vizsgáló kutatók megállapították¹, hogy a VSb görögből fordított, halics-volhiniai óorosz könyvnyelvi emlék.

Főnévi deklinációs rendszerének vizsgálata során a tőkiegyenlitődés áttekintésekor К, Г, Х és előlképzett magánhangzó kapcsolatával egyértelműen görög eredetű szavakban találoztunk. Orosz szavakban tőkiegyenlitődésre példát VSb-ben nem találtunk. A halics-volhiniai dialektus néhány sajátosságát is felfedeztük a nyelvemlék flexió-tárában. De valóban perdöntő bizonyítékokat a VSb főnévi deklinációs rendszerében arra találtunk, hogy a nyelvemlék XII.sz-i óorosz emlék.

1 Д.В.Поленов, Н.В.Тихомиров, Т.М.Судник: lásd I.fej. 13.old.

I. A VSb főnévi deklinációs rendszerének képe

A nyelvemlék 4402 főnevet tartalmaz, melyek a régi -ő/-iő-, -ā/-iā-, -ŭ-, -ū-, -i- és mássalhangzós tövű főnevekhez tartoznak. Vizsgálatunk során a tő szerinti ragozás elvének megtartása fontos, mivel a XII.sz-ban éppen a tövek keveredésének mértéke szolgál egyik alapvető jellemzőül egy nyelvemlék főnévi deklinációs rendszerének elemzésénél.

Könyvnyelvi emlékről lévén szó, a főnevek vizsgálatánál viszonyítási alapul az egyháziszláv /ószláv/ főnévi deklinációs rendszert vettük, ehhez viszonyítva vizsgáltuk az élő nyelv hatását jelentő változásokat.

Megállapítottuk, hogy a XII.sz-i főnévi deklinációs rendszert jellemző változások megtalálhatók a VSb-ben. Nyelvemlékünk példái több esetben az élő nyelv behatolásának progresszivitását mutatják, de példáink előfordulása ezekben az esetekben sem nagy, éppen a nyelvemlék könyvnyelvi volta miatt. Néhány jelenségnél tapasztaltuk csak, hogy az élő nyelv hatását nagyszámú példa illusztrálja.

A tövek egymásrahatásának vizsgálatakor megállapíthatjuk, hogy a VSb-ben az -ő/-os/es- tő szerinti deklinációs típusok egymásrahatása a legnagyobb mértékű. A tövek egymásrahatásánál minden esetben talákoztunk azzal a jelenséggel, hogy a megmaradó paradigma rendszer az elvesző deklinációs típus hatását is elszenvedí. Az -os/-es tövű főnévcsoport az egyetlen, amelynél ezt a hatást nem fedezhetjük fel a nyelvemlékben - csak az -ő- tő hatásának érvényesülésére találunk példákat.

Az -ő- tő -os/es- tőre gyakorolt hatásának mértékét tükrözik a következő számok:

Gsg	50%	Npl	35%
Dsg	65%	Gpl	20%
Insg	100%	Lpl	50%
Lsg	30%		

A Lsg-i kisebb előfordulási százalék azzal magyarázható, hogy ebben az esetben az -i- tő hatása is érvényesül.

VSb-ben az eredeti -€ flexióra sem találunk példát.

P.Sz.Kuznyecov megállapítása szerint a mássalhangzós tövű főneveknél nagyon korán megkezdődött a tövek egymásrahatása; hozzájuk csatlakozott az -ū- tő is. Ez a folyamat a különböző mássalhangzós tövek számára nem volt egyidejű, legelőször az -os/es- tövű főneveknél indult meg.²

Megvizsgálva a legrégebbi ószláv nyelvemlékeket Paul Diels számos példát talált az -ō- tövű főnevek flexióinak -os/es- tövű főneveknél való megjelenésére.³

Figyelembe véve ezt a tényt, megállapíthatjuk, hogy mivel a VSb a/ könyvnyelvi, b/ XII.sz-i emlék, főnévi deklinációs rendszerében az -os/es- tövű főnevek azért tükrözik olyan nagy mértékben az -ō- tő hatását, mivel ez a hatás a nyelvemlékben kettős eredetű lehet: egyrészt a könyvnyelvi műveltségű másoló számára nem voltak idegenek az -ō- tövű főnevek flexiói az -os/es- tövűeknél, vagyis tkp. a hatás könyvnyelvi eredetű, másrészt pedig a XII.sz-i élő nyelv hatására terjedtek tovább az -ō- tő szerinti flexiók a könyvnyelvben.

A ѡбнѣ, ѡко, ѡухо főnevek dualisban az -i- tő hatását mutatják. Paul Diels megállapítása szerint az ѡко, ѡухо nemüket vesztve nőnemű flexiókkal is előfordultak már az ószlávban.⁴

A +men tövű semleges nemű főnevek G, Lsg-ban csak az -i- tő szerinti paradigma -и flexiójával fordulnak elő a VSb-ben.

Az -ū- tő szerinti paradigma Gsg-ában az eredeti -€ nem fordul elő, csak az -i- tő szerinti -и flexió.

A мѣти könyvnyelvi végződéssel előforduló alakjai azt bizonyítják, hogy a tövek egymásrahatásának folyamata nem volt egyidejű a mássalhangzós tövű főneveknél.

2 П.С.Кузнецов:Историческая грамматика русс.я-ка,М.1963стр.

3 Paul Diels:Alt kirchenslavische Grammatik, Heidelberg

4 Paul Diels: idézett mű, 164.old. 1963, 2. Aufl. 170-1. o

A VSb-ben a második legaktívabb paradigma rendszer az -ű- tövű főneveké. P.Sz.Kuznyecov szerint az -ő-/-ű- tövek egymásrahatása a legrégibb a tövek egymásrahatásánál.⁵ V.I.Georgijev vizsgálatai szerint ez a hatás már az ősszláv középső szakaszában megkezdődött.⁶

VSb az -ű- tő -ő- tőre gyakorolt hatását a következő mértékben tükrözi:

Gsg	3%	Npl	4%
-----	----	-----	----

Dsg	20%	Gpl	63%
-----	-----	-----	-----

Az óorosz nyelvben az -ű- tövű főnevektől átvett -ЪМб végződést Insg-ban a VSb 74%-ban tükrözi.

Megállapíthatjuk, hogy az -ű- tövű főnevek Dsg-ban és Gpl-ban fejtik ki legjobban hatásukat és a hatás - egy-két példa kivételével, pl. *ДѢРЪМЪ*

ЖѢСТ 102.13 - csak ott jelentkezik, ahol az -ű- tő szerinti flexiók a nyelv fejlődése során hosszabb-rövidebb időre önálló funkciót nyernek.

Az -ű- tő szerinti flexiók elterjedését a könyvnyelvi hatás gátolja. M.A.Szokolova szerint az -ű- tő szerinti végzések, a Gpl kivételével, az élő nyelvet jellemzik.⁷ A nyelvemlék könyvnyelvi volta gátolja az élő nyelv flexióinak nagyobb mértékű behatolását a VSb-ben.

Az Insg-i -ЪМб 74%-os előfordulása a nyelvemlék óorosz voltát igazolja, hiszen "еще в периоде, от которого не сохранилось памятников письменности, совершенно очевидно имело место взаимодействие основ на ⁺о с основами на ⁺ű/ъ/, так как в памятниках письменности флексия - ъмъ широко представлена и основами на ⁺о".⁸ A 26%-ban előforduló -ОМб a nyelvemlék könyvnyelvi voltával magyarázható.

Az igen kis számban előforduló -ű- tövű főnév az -ő- tő hatását mutatja Dsg,Vsg-ban, Ins,Lpl-ban. Dsg-ban 50%-os az -ő- tő szerinti végződés /3-3 példa/.

⁵ П.С.Кузнецов : idézett mű, 69.old.

⁶ В.И.Георгиев: Три периода развития праславянского языка Славянская филология. т.XII.Езиковедение. София, 1973, стр.14-15.

⁷ М.А.Соколова: Очерки по исторической грамматике русского

⁸ М.А.Соколова : idézett mű, 108.old. языка, М., 1962, стр.101

A -iő/-i- tövek egymásrahatása VSb-ben alig jelentkezik. Jellegzetességként csak az $\omega\Gamma H\delta$, $\overline{\Gamma\delta}$ -ő- tö szerinti ragozását említhetjük meg.

A kemény/lágy paradigmák egymásrahatására P.Sz.Kuznyecov megállapítása szerint a XI.sz.-tól vannak példák.⁹

A VSb főnévi deklinációs rendszere a két variáns egymásrahatásának kezdeti stádiumát tükrözi: a/ lágy/kemény hatás is érvényesül benne, b/ a kemény/lágy hatás példáinak száma kicsi.

Gsg	-ā- tö	- ɛ	5%
Accpl	-ā- tö	- ɛ	1%

A kemény/lágy hatás a -iā- tövű főnevek Gsg-ában jelentkezi:

Gsg	-iā- tö	- ɪ	5%
-----	---------	-----	----

A G,Lsg-i, Accpl-i $\Pi O\Lambda\delta\delta\delta$ alakok szintén a kemény hatást képviselik a VSb-ben, de a szó etimológiailag elhomályosult volta miatt nem foghatjuk fel teljesértékű példaként őket.

Az -ő/-iő- tövek egymásrahatásánál a Lsg-i - ɪ flexió képviseli a lágy hatást 4%-ban.

A -iā- tö Gsg,N,Accpl-ában, valamint a -iő- tö Accpl-ában a könyvnyelvi - ɪ helyett a VSb-ben az óorosz - ɛ 15%-ban szerepel. A viszonylag kis példaszámot a nyelvemlék könyvnyelvi volta magyarázza.

Az accusativus nominativusra gyakorolt hatása VSb-ben a következő mértékben érvényesül:

- ɪɪ → ɪɪ2 a -iā- tövű főnevek Nsg-ában 60%
A VSb két $\Pi\overline{PKB\delta}$ 75 06.3,10 példája az accusativus hatását tükrözi.

A mássalhangzós tövű himnemű főnevek két példája is az accusativusi hatást mutatja: $K\alpha M\epsilon H\delta$ ЖН 13.15
 $\Pi\Lambda\alpha M\epsilon H\delta$ ЖН 30.4

A $M\alpha T\Gamma$ ЖФСТ 71.8 az egyetlen archaikus alak.

9 П.С.Кузнецов : idézett mű, 78.old.

Az Accpl-i

HA POCI BO P3DTEΛ6WE И HA DPXK6E3I ЖФСТ 142 об.
14
az -ő- tövű főneveknél jelentkező Accpl- Npl-ra
gyakorolt majdani hatásának előfutára, a jelenség
fordítottja.

Az -ő- tövű himnemű személyt jelentő fő-
nevek 98%-ban tükrözik az élő/élettelen kategóriát.
A heteroklitikus főnevek is teljes mértékben a
genitivusi flexiót kapják Accsg-ban.

A VSb-ben Gen-Accpl-i alak is előfordul:

TOY OYEO DPYΓBIXB OYCHIKB ΠPIMATETB
ЖФСТ 143 об.4

Tőkiegyenlítődsre a VSb-ben példa nincsen.
K , Γ , X és előlképzett magánhangzók kapcsola-
tával görög eredetű szavakban találkozunk.

Vocativusi alakok a VSb-ben az -ő-/-io-,
-ü- tövű főneveknél fordulnak elő. A kisszámú vo-
cativusi példa azt mutatja, hogy a vocativus nomi-
nativussal való felváltása élő a nyelvemlék nyelv-
ben. Ugyanakkor néhány -os/es ill. -ő- tövű semleges
nemű főnév vocativusa ill. N-Vpl-i alak is előfor-
dul a VSb-ben.

A duális a VSb főnévi deklinációs rendszerében
élő kategória. Szemantikai momentumok utalnak a duális
majdani eltűnésére; többes számú birtokos esetén
a POYKA , HOΓA szavak plurálisi alakjaival találko-
zunk a VSb-ben:

И HOΓBI E32KOH6HOYIOUHX EBICTPB1
ЖФСТ 121.18

ЖЕ ННЕМΟΥ ИНИ ИДТ2ХОУ ЖБЗΛB1
B3 POYK2XB DBPЖ2ЩЕ ЖФСТ 153 об.3

II. A VSb főnévi deklinációs rendszerének változása során megfigyelhető morfológiai törvényszerűségek

P.Sz.Koznyecov meghatározása szerint " Развитие морфологической системы состоит в том, что некоторые старые грамматические категории теряются, выходят из языка, некоторые напротив, складываются и развиваются, некоторые же, сохраняясь от далекого прошлого, преобразуются."¹⁰

A VSb főnévi deklinációs rendszerében tükröződő változás azt jelenti, hogy a könyvnyelvi deklinációs rendszerbe meghatározott morfológiai változási törvények alapján behatolnak az élő nyelv elemei.

A VSb-ben ez a tő szerinti deklinációs típusok elvesztését, a nemek szerinti egységesülés tendenciáját, a kemény/lágy paradigmák egymásrahatását, a nominativus accusativussal történő felváltását, a -ѣ flexió behatolását a -iā- tő szerint ragozott főnevek Gsg, N, Accpl-ába, valamint a -iō- tő szerinti deklináció Accpl-ába, himnemű egyes számú -ō- tövű, személyt jelentő főneveknél a Gsg-i -a Accsg-ban való elterjedését jelenti.

A VSb-ben a főnévi deklinációs rendszer változása során a következő morfológiai törvények érvényesülnek:

1. Egységesülés; egységesülésről beszélünk akkor, azonos funkció jelölésére egy végződés válik általánosan használttá a különféle ragozási típusokban.¹¹

Az egységesülés során esetvégzódések átvitelére kerül sor. Az esetvégzódések átviteléhez érintkezési pontok szükségesek.

VSb-ben a következő érintkezési pontokat fedezhetjük fel:

¹⁰ П.С.Кузнецов : idézett mű, 58. old.

¹¹ H.Tóth Imre: Bevezetés a szláv nyelvtudományba. Budapest, 1977, 94. old.

- a/ az -os/es-/-ő- tövű főnevek egymásrahatásánál mindkét tőhöz semleges nemű főnevek tartoznak /grammatikai nem azonossága/;
N,Accsg-ban mindkét tőnél -o végződés szerepel /formális azonosság/;
mindkét deklináció a kemény variánshoz tartozik /morfológiai azonosság/;

Az -os/es- tövű főnevek -i- tövű főnevek hatását is elszenvedik; ez ellentmondani látszik a nembeli azonosság követelményének. A VSb példái alapján láthattuk azonban, hogy a mássalhangzós tövű főnevek neme bizonytalanná válik /Paul Diels példái támasztották alá ezt a feltételezést./¹².

- b/ -ő-/-ű- tövek egymásrahatásánál mindkét tőhöz tartozó főnevek himneműek /grammatikai nem azonossága/;
N,Accsg-ban -z, Accpl-ban -z flexiót találunk mindkét tőnél /formális azonosság/;
az -ő- és -ű- tő is kemény paradigma /morfológiai azonosság/;

- c/ -iő-/-i- tő egymásrahatásánál mindkét tőhöz himnemű főnevek tartoznak /grammatikai nem azonossága/;
N,Accsg-ban mindkét tőnél -b flexió szerepel /formális azonosság/;
mindkét paradigma a lágy deklinációs típust képviseli /morfológiai azonosság/.

Az egységesülés érdekes példája a N-Acc egységesülése.

A $\text{LPKBI} - \text{LPKBb}$, $\text{KZMBI} - \text{KZMBb}$

váltás a singuláris egységesebbé válását idézi elő; ugyanakkor alapul szolgál az -ü-/-i- ill. himnemű⁺men /-i- tövű főnevek egymásrahatásának megerősödéséhez is, mivel így a grammatikai nem és az Accsg végződésének formális azonossága mellett a Nsg formális azonossága is kialakul.

¹² Paul Diels: idézett mű, 164.old.

A morfológiai rendszer változása során érvényesülő második törvényszerűség a differenciáció.

2. Differenciáció: az a jelenség, amikor két, ugyanazon funkcióban használatos forma valamilyen jelentés-megkülönböztető szerepet kap.¹³

VSb-ben az -*ö*-/-*ü*- tő egymásrahatása alapján kialakult differenciációval találkozunk:

Gsg	- <i>a</i>	,	- <i>oy</i>
Dsg	- <i>oy</i>	,	- <i>obu</i>
Npl	- <i>u</i>	,	- <i>obe</i>

A fenti végződésvariánsok megmaradnak, ha önálló funkciót nyernek. Ilyen flexió az -*oy*, ill. időszakosan az -*obu*, -*obe* is; a két utóbbi azonban végső soron elveszika főnévi deklinációs rendszerből.

Az egységesülés dialektikus voltára is rámutat a fenti példa- a végződésvariánsok tkp. az egységesülés jegyében végbemenő tövek egymásrahatása során jönnek létre.

Megállapíthatjuk, hogy egységesülés és differenciáció során a főnévi deklinációs rendszerben új végződés nem alakul ki. A morfémaátvitel mellett a deklinációs rendszer úgy változik, hogy a/ egyes végzések elvesznek /pl. az -*ü*-töví főnevek nem regrammatizálódott flexiói/, b/ morfémaeresztesződés játszódik le /pl. Dsg *ДРОУГОВИ* 156 o.17, *УБИХОУ* 95 o.6.18 /.

A végződés átvitelét kiváltó egyik ok az lehet, hogy a főnévi deklinációs rendszerben nem megengedett homonimák alakulnak ki. Ekkor az egyik végződést más flexió váltja fel.

A nyelvben a homonimia fonetikai és morfológiai hatásra jelenik meg.

VSb-ben homonim alakokat találunk az -*ö*-

13 H.Tóth Imre: idézett mű, 94.old.

tövü főnevek N, Accsg - Gpl-ában. Mindhárom esetben az -Ѣ flexió szerepel. Az -Ѣ flexiót Gpl-ban felváltja az -ѹ- tövü főnevek -Ѧ végződése.

A VSb-ben a Gpl-i -Ѧ behatolását segíti, hogy az -Ѣ flexió nem megengedett homonima volt. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az -Ѧ végződés a mai oroszban egyértelműen uralkodóvá vált az adott főnév - típusnál.

Nemkivánatos homonimákat találunk a VSb-ben N-Gsg-ban, Nsg-Npl-ban a -іа- tövü főneveknél.

Vegyük példának a доуша főnevet.

Nsg доуша	ЖФСТ 82.9
Gsg доуша	ЖФСТ 117.3
Npl доуша	ЖФСТ 92.1
Accpl доуша	ЖФСТ 62 06.14

A könyvnyelvi végződés /Nsg kivételével/ ezekben az esetekben - А volt. Az óorosz nyelvben lejátszódó А→'а fonetikai változás hatására - А /а flexió jelent meg a könyvnyelvi VSb-ben az összes felsorolt esetben / А mint grafikai variáns/.

A N-Gsg, Nsg-Npl nem megengedett homonimák voltak. V.I.Georgijev első morfológiai törvénye kimondja, hogy " Az adott ragozási rendszer flexió morfémái egybeeshetnek különböző ragozásokban, de nem eshetnek egybe ugyanazon ragozáson belül egyes és többes számban; vagyis horizontálisan nem eshetnek egybe."¹⁴ A fenti morfológiai törvény értelmében volt alapja a А /Ѣ flexió-váltásnak az óorosz nyelvben. A - Ѣ analógiás úton a fonetikailag hasonló sorsú Gsg-ra is áttérjedt.

A fenti példa a fonetikai morfológiai törvénnyel V.I.Georgijev által megállapított viszonyát is illusztrálja.¹⁵

¹⁴ В.И.Георгиев : idézett mű 170.old/a szerző fordításában/

¹⁵ В.И.Георгиев : idézett mű 168.oldala alapján

A szláv nyelvek morfológiai rendszere rendkívül archaikus. Mint erre Vl.I.Georgijev rámutatott, a szláv nyelvek írásbeli történetében nincs egyetlen olyan eset sem, amikor teljesen új végződés alakult volna ki.¹⁶

A VSb-ben a Gen-Accsg-i -a példázza a morfológiai rendszer ezen tulajdonságát. Az élő/ élettelen kategóriát/ill.a VSb-ben még csak a személy kategóriáját/ nem új, hanem az Accsg-i flexió fejezi ki. A már funkcióban lévő végződés más funkcióban való alkalmazását a szintaktikai szint teheti lehetővé.

Egy nyelvtani kategória megváltozásában a szemantikai mozzanatok fontos szerepet játszanak.

VSb-ben a duális példázza ezt a megállapítást. A szemantikai alapon a duális helyén jelentkező plurális formák hozzájárulnak ahhoz, hogy a duális kategóriája elveszzen később a főnévragozási rendszerből.

A gyakran előforduló szókapcsolatok analógiás úton segítik az új jelenségek elterjedését. Az $\omega\bar{\lambda}\bar{o}$, $\bar{b}\bar{z}$, $\bar{c}\bar{h}\bar{z}$ főnevek gyakran fordulnak elő együtt vocativusi formában. Ennek következtében a $\bar{c}\bar{h}\bar{z}$ is felveszi az -ő- tő szerinti paradigma -e flexióját Vsg-ban. A VSb-ben is találunk $\bar{c}\bar{t}\bar{b}\bar{i}$ и $\omega\bar{c}\bar{e}$ и $\bar{c}\bar{h}\bar{e}$ 30 об.3 példát.

Másrészt az állandó szókapcsolatok őrzik az archaizmusokat:

$\bar{\Gamma}\bar{i}$ $\bar{\rho}\bar{o}\bar{m}\bar{i}\bar{l}\bar{o}\bar{y}\bar{i}$ $\bar{m}\bar{i}\bar{z}$

példát találjuk a VSb-ben minden esetben, holott a $\bar{\rho}\bar{o}$ főnév összes többi esete az -ő- tő szerinti flexiókat hordozza.

16 B.И.Георгиев: idézett mű 179. old. alapján

III. Diakrónia a szinkroniában

A VSb főnévi deklinációs rendszeréről kapott szinkrón kép alkalmas arra is, hogy szinkrónia/diakrónia összefonódottságát, a szinkrón rendszerben meglevő diakrón mozzanatok illusztrálja.

Napjainkban elfogadott tény, hogy az állapotot mint lépések egymásutánját, folyamatot értelmezzük. Így az állapot összehasonlítható azzal a folyamattal, amely létrehozta. A gyakorlatban látható, hogy a szinkrón és diakrón sor megegyezik.

Egy XII.sz-i nyelvemlék főnévi deklinációs rendszeréből azokat a mozzanatokat emeljük ki, amelyek a rendszerben a/ a régi továbbélései, vagyis archaizmusok, b/ új elemek - a változás előrejelzői, ill. a mai orosz nyelv és a dialektusok ismeretében c/ azokat a mozzanatokat, amelyek nem illenek bele a szinkrón rendszerbe, de amelyek alapul szolgálnak későbbi sajátos jelenségek kifejlődéséhez.

A régi továbbélését a VSb példái alapján legjobban az -ŭ- tövű főnevekkel lehet illusztrálni. A szinkrón rendszerben nagymértékben érvényesül az -ŭ- tő szerinti paradigma hatása, egyes flexiói új funkciót kapva elterjednek, ugyanakkor maga az -ŭ- tő szerinti paradigma a deklinációs típusok egységesülése során eltűnik, az -ŭ- tövű főnevek egybeolvadnak a régi -o- tővel. Tehát már a XII.sz-i szinkrón rendszer megmutatja a változás irányát - az -ŭ- tő szerinti paradigma önálló funkcióval rendelkező flexióinak elterjedését, meghonosodását a mai oroszban.

Szinkrón szinten a XII.sz-i óorosz nyelvben váratlan az ОУЧЕНИКЪ 143 об.4 alak, ahol Accpl-ban

a személy kategóriája majd csak a XIV.sz-ban válik aktívá.

Ismerve az élő/élettelen kategória sorsát az orosz nyelvben, megállapíthatjuk, hogy ez a forma a XII.sz-i szinkrón rendszerben előrejelzi a változás útját.

A redukáltak sorsát ismerve válik egyértelművé a régi -ō- tő szerinti N, Accsg, Gpl-i homonimák kiküszöbölésére irányuló tendencia a XII.sz-ban.

A XII.sz-i szinkrón rendszerben jelenik meg az -OBZ végződés, ami igazi jelentőségét a redukáltak kivészése után nyeri el, mivel P.Sz.Kuznyecov megállapítása szerint kifejezőbb, mint a ∅ morféma.¹⁷ A XII.sz-i szinkrón rendszernek van tehát egy olyan tagja, amely teljes mértékben funkcióját csak a nyelv egy későbbi állapotában nyeri el.

Az УМѢМѢ 112.13 Insg-i alak a XII.sz-i óorosz nyelvben teljesen rendhagyó forma. Első képviselője viszont azoknak a dialektusoknak, ahol a -мя végű főnevek a поле mintájára ragozódnak a mai oroszban.¹⁸

A XII.sz-i főnévragozás szokatlan jelensége МАТѢБ 50 ѡ.7 Gsg-i alak; első képviselői egyike azonban azoknak a mai orosz dialektusoknak, ahol a Gen-Dat-Loc-i formák genitivus alapú szinkretikus végződése lép fel.¹⁹

Végig gondolva a VSb által adott képet a XII.sz-i főnévragozási rendszerről, elmondhatjuk, hogy hasonló megfigyeléseket a rendszer csaknem minden tagjával kapcsolatban elmondhatnánk, a szinkrón rendszer minden egyes tagját diakrón szempontból is értelmezhetnénk.

17 П.С.Кузнецов: idézett mű, 72. old.

18 Н.А.Мещерский: Русская диалектология, Москва, 1972, стр.

19 Н.А.Мещерский: idézett mű, 129. old.

Ez a megfigyelés azt bizonyítja, hogy a szinkrón rendszerben együtt él a nyelv múltja és jövője, archaikus és új formák, amelyek a változás útját kijelölik; vagyis a szinkrón rendszer valóban diakrón lépések egymásutánja.

Bizonyítja ez azt is, hogy egy nyelvemlék vizsgálatának egyetlen helyes módja a szinkrón-diakrón módszer együttes alkalmazása.

Felhasznált irodalom

1. Ред. Р.И.Аванесов: Материалы и исследования по истории русского языка. Москва, 1960
Изд. Акад.наук СССР
2. О.С.Ахманова: Словарь лингвистических терминов
Москва, 1966
3. Е.Барсов: Описание рукописей и книг, хранящихся в Выголексинской библиотеке, С-Петербург, 1874
3. А.Белич: О двојини у словенским језицима, Београд, 1932
4. В.А.Богородицкий: Лекции по общему языковедению
Казань, 1915
5. А.Д.Ботяков: Историческая грамматика русского языка, Прага, 1957
6. С.В.Бромлей, Л.Н.Булатова: Очерки морфологии русских говоров, Изд."Наука"Москва, 1972
7. Р.А.Будагов: Проблемы развития языка, ИздНаука, Москва, 1965, Ленинград, 1965
8. Ф.Буслаев: Историческая грамматика русского языка
Москва, 1875
9. И.А.Бодуэн де Куртене: Избранные труды по общему языкознанию, Москва, 1963, 1-2.
10. Н.Ван-Вейк: История старославянского языка, Москва, 1957 /перевод/
11. Выголексинский сборник, редактор: С.И.Котков
Изд."Наука", Москва, 1977
12. В.И.Георгиев: Основни проблеми на славянската диалектна морфология, София, 1969
13. В.И.Георгиев: Три периода развития праславянского языка. Славянская филология. т.XI.1. Езикознание. София, 1973
14. А.И.Горшков: История русского литературного языка, Изд."Высшая школа", Москва, 1969
15. А.И.Горшков: Старославянский язык, Изд."Выс.Школа", Москва, 1963
16. К.В.Горшкова: Историческая диалектология русского языка, "Просвещение", Москва, 1972

17. М.Деянова, Д.Станишева: Изменения на морфологическом уровне, обусловленные явлениями синтаксиса, София, 1962
18. Н.Дурново: Введение в истории русского языка 2. Брно, 1927
19. Й. Домбровский: Историческая грамматика русского языка, Tankönyvkiadó, Budapest, 1975³
20. К.Ф.Захарова, Н.Г.Орлова: Диалектное членение русского языка, Москва, 1970
21. В.А.Звегицев: История языкознания XIX-XX вв. в очерках и извлечениях, Москва, 1965
22. Именное склонение в славянских языках XI-XIV вв., Изд. Ленинградского университета, Ленинград, 1974, под ред.: А.С.Герд
23. В.М.Истрин: Очерк истории древнерусской литературы, изд. "Наука и школа", Петроград, 1922
24. М.А.Йорданский: История двойственного числа в русском языке, Владимир, 1960
25. Редакторы: В.В.Колесов, И.Х.Тот: Памятники древнерусского языка: Бычковская псалтырь XI в. *Dissertationes Slavicae*, Szeged, 1972
26. Е.Г.Ковалевская: История русского литературного языка, "Просвещение", Москва, 1978
27. П.С.Кузнецов: Историческая грамматика русского языка, Москва, 1963
28. Б.А.Ларин: История русского языка и общее языкознание /избранные работы/, "Просвещение", Москва, 1977
29. П.Г.Любомиров: Выговское общежитие, Москва-Саратов, 1924
30. В.А.Марков: Историческая грамматика русского языка. Именное склонение. Москва, 1978
31. Ю.С.Маслов: Введение в языкознание, изд. "Выс. школа" Москва, 1975
32. Ф. Миклошич: Сравнительная морфология славянских языков, Москва, 1884
33. Кирил Мирчев: Историческа грамматика на българския език, изд. "Наука и искусство", София, 1978

34. С.П.Обнорский: Именное склонение в современном русском языке, Ленинград, 1927, вып.1
35. Д.В.Поленов: Житие св. Нифонта Константиноградского по рукописи X11-X111.вв., изд. ОРЯС, т.Х, Спб., 1861-63
36. Проблемы истории и диалектологии славянских языков /сборник статей к 70-летию В.И.Борковского/, изд. "Наука", Москва, 1971
37. Русский язык и источники для его изучения, Акад. наук СССР, Инс.русского языка, Москва, 1971
38. Славянское языкознание, т.1-3, Москва, 1963-69
39. А.И.Соболевский: Два древних памятника галицко-волинского наречия, РФВ, 1884. т.X11 №3
40. А.И.Соболевский: Лекции по истории русского языка, изд.4, Москва, 1907
41. М.А.Соколова: Очерки по исторической грамматике русского языка, изд.Ленинградского университета, 1962
42. А.И.Срезневский: Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам, Спб., 1893, Т.1-3
43. Т.М.Судник: Палеографический и фонетический анализ Выголексинского сборника X11-X111 в., Москва, 1963
44. А.М.Селищев: Происхождение русских фамилий, личных имен и позвищ, Ученые записки Московского гос. университета, 1948, № 1
45. А.М.Селищев: Старославянский язык, часть 2. Москва, 1952
46. Ф.П.Филин: Происхождение русского, украинского и белорусского языков, Ленинград, 1972
47. Ф.Ф.Фортунатов: Избранные труды т.1-2. Учпедгиз. Москва, 1956
48. И.С.Улуханов: О языке древней Руси, изд."Наука", Москва, 1972
49. Хрестоматия по истории русского языкознания /ред.: Ф.П.Филин/ изд. "Выс.школа", Москва, 1973
50. А.А.Шахматов: Историческая морфология русского языка, Москва, 1957
51. А.А.Шахматов: Очерк древнейшего периода истории русского языка. "Энцикл.слав.фил." вып.11.1, Пг., 1915

52. R.Anttila: Formalization as Degeneration in Historical Linguistics, "Historical Linguistics I-II.", Amsterdam, 1974
53. Bárczi Géza: Bevezetés a nyelvtudományba, Budapest, 1957
54. Hans Holm Bielfeldt: Altslawische Grammatik Halle, 1961
55. G.Bonfante: The Neolinguistic Position, Language 23, 1947
56. Deme László: A nyelvi fejlődés és a nyelvtörténeti kutatás néhány kérdéséhez, NYTK, 56.köt. 1954, Budapest
57. Paul Diels: Altrichenslavische Grammatik, Heidelber, 1963
58. Karel Horalek: Bevezetés a szláv nyelvtudományba Tankönyvkiadó, Budapest, 1967
59. Roman Jakobson: Hang-jel-vers, Gondolat, Budapest, 1969
60. Roman Jakobson: Selected Writings, Paris, 1971
61. Károly Sándor: Nyelvtörténet és kommunikáció, Ált.Nyelv.Tan. 8. köt.
62. D.King: Historical Linguistics and Generative Grammar, Prentice Hall, 1969
63. P.Kiparsky: Remarks on Analogical Change "Historical Linguistics I-II.", Amsterdam, 1974
64. Kovács Ferenc: Nyelvi törvények, nyelvi struktúrák, Budapest, 1970
65. R. Lehman: Historical Linguistica: An Introduction New York, 1962
66. Papp Ferenc: A strukturális leírás és a nyelvtörténet kapcsolata, Ált.nyv., V.köt. Budapest, 1967
67. Herman Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle, 1909⁴
68. Róna-Tas András: A nyelvrokonság, Gondolat, Budapest, 1978
69. Ferdinand de Saussure: Bevezetés az általános nyelvészethez /Ford, Lőrinczy Éva/ Gondolat, Budapest, 1967

70. Telegdi Zsigmond: Bevezetés az általános nyelvészetbe, Tankönyvkiadó, Budapest, 1972
71. Telegdi Zsigmond: Megjegyzések az általános nyelvtudomány helyzetéről, NYTK, LXXI.k.2 Budapest, 1970
72. H.Tóth Imre: Bevezetés a russzisztikába, Tankönyvkiadó, Budapest, 1976
73. H.Tóth Imre: Bevezetés a szláv nyelvtudományba Tankönyvkiadó, Budapest, 1977
74. Josef Vachek: Some Remarks on the Historical Development of English Seen from the Functionalist Perspective, "Historical Linguistics I-II." Amsterdam, 1974

Tartalomjegyzék

I. fejezet

A nyelvemlék bemutatása	1
-------------------------------	---

II. fejezet

A nyelvi változás és vizsgálati módszerei a különböző nyelvészeti irányzatokban	14
Az összehasonlító-történeti nyelvtudomány .	14
Az újgrammatikus irányzat	15
V.A.Bogorogyickij elmélete a morfológiai rendszer fejlődéséről	17
Az újgrammatikus változás-konceptió kritikája, továbbfejlesztése	
V.I.Georgijev	20
R. Jakobson	21
Napjaink analógia felfogása	23
A nyelv szinkrón és diakrón oldalának viszonya	
Az újgrammatikus konceptió	24
Ferdinand de Saussure	25
Strukturalizmus	27
A generatív nyelvészeti irányzat	29
Napjaink szemlélete	30

III. fejezet

A VSb főnévi deklinációs rendszerének bemutatása	33
Tövek egymásrahatása	35
-ő- és -ű- tövű főnevek viszonya	35
-ü- tövű főnevek a VSb-ben	44
A mássalhangzós, -ő- és -i- tövű főnevek viszonya	46
-iő- és -i- tövű főnevek viszonya	55
Kemény és lágy paradigmák viszonya	58
Kelet-nyugati izomorfizmus	61
Az accusativus nominativusra gyakorolt hatása	64
Az élő-élettelen kategória a VSb-ben	67

Dualis a VSb-ben	72
Vocativus a VSb-ben	76
Tőkiegyenlítőds	78
Heteroklitikus főnevek	78

IV. fejezet

Összefoglalás	81
---------------------	----

I. A VSb főnévi deklinációs rendszerének képe	82
---	----

II. A VSb főnévi deklinációs rendszerének változása során megfigyelhető morfológiai törvényszerűségek	87
---	----

III. Diakrónia a szinkroniában	92
--------------------------------------	----

Felhasznált irodalom	95
----------------------------	----